

kinderombudsman

het beste besluit:
geef kinderen invloed

Rapport

Waar ik bij ben

Kinderen over hoe het conflict tussen hun ouders en de overheid hun eigen leven en vertrouwen in de overheid beïnvloedt

Nummer: KOM005/2023

Datum: 12 september 2023

Waar ik bij ben. Kinderen over hoe het conflict tussen hun ouders en de overheid hun eigen leven en vertrouwen in de overheid beïnvloedt
© Kinderombudsman, 12 september 2023.

Projectteam

Alexandra de Jong
Aysel Sabahoglu
Marit Hopman

Kinderombudsvrouw

Margrite Kalverboer

Kinderen hebben rechten.

Deze zijn onder meer vastgelegd in het Verdrag inzake de Rechten van het Kind. De rechten gelden voor iedereen onder de 18 jaar.

De Kinderombudsman controleert of de overheid de kinderrechten in Nederland respecteert, beschermt en verwezenlijkt. Hij doet dit ook bij organisaties in het onderwijs, de kinderopvang, de jeugdzorg en de gezondheidszorg. De Kinderombudsman heeft verschillende taken.

Onderzoek

De Kinderombudsman doet onderzoek naar onderwerpen die te maken hebben met schending van de kinderrechten. Hij kan ook een onderzoek beginnen naar aanleiding van klachten die binnenkomen over individuele gevallen.

Advies

Op basis van signalen en onderzoeken adviseert hij – gevraagd en ongevraagd – de overheid en verschillende instanties. Hij probeert structurele oplossingen te vinden voor problemen die met de rechten van kinderen te maken hebben.

Bewustwording kinderrechten

Het is belangrijk dat iedereen weet dat er kinderrechten zijn en wat deze inhouden. Dus zowel de kinderen en jongeren zelf als hun ouders, scholen, de overheid en instanties. Daarom maakt de Kinderombudsman volwassenen, kinderen en jongeren bewust van de kinderrechten.

Meer informatie, rapporten en adviezen zijn te vinden op www.kinderombudsman.nl

Inhoud

Samenvatting voor kinderen	5
Voorwoord	7
1 Inleiding	8
1.1 Aanleiding	8
1.2 Opbouw rapport	9
<i>Verzakkingen rondom kanaal Almelo-De Haandrik</i>	10
2 Achtergrond van het project	12
2.1 Kinderrechten als kader	12
2.2 Sociaalwetenschappelijk onderzoek	13
2.3 Doelstelling en vragen project	15
<i>Milieu- en gezondheidszorgen rondom Tata Steel</i>	17
3 Aanpak project	19
3.1 Opzet van het project.....	19
3.2 Werving van de kinderen	20
3.3 Analyse van de gesprekken.....	20
3.4 Opbrengsten terugleggen bij de kinderen	21
<i>Kinderopvangtoeslagaffaire</i>	22
4 Kinderen over de impact op hun ontwikkeling	24
4.1 Impact op het gezin	24
4.2 Impact op persoonlijke ontwikkeling	24
4.3 Impact op sociaal leven	25
4.4 Impact op school.....	26
4.5 Rapportcijfer voor hun leven.....	26
<i>De implicaties van de stikstofmaatregelen voor boeren</i>	27
5 Kinderen over de impact op hun vertrouwen in de overheid	29
5.1 Negatieve beleving van de overheid	29
5.2 Gebrek aan contact met 'de overheid'	29
5.3 Intergenerationele overdracht van visie op de overheid.....	30
<i>Waterschade in Limburg</i>	32
6 Conclusies en aanbevelingen	34
6.1 Inleiding.....	34
6.2 Conflicten belemmeren kinderen in hun welzijn, ontwikkeling en vertrouwen in de overheid	34
6.3 Aanbevelingen	38
Bijlage 1: Leidraad interviews met kinderen	41

Samenvatting voor kinderen

1. Waar gaat dit rapport over?

Stel dat je ouders veel stress hebben omdat er scheuren in jullie huis zitten door het verbreden van een kanaal. En dat de regering niet met een oplossing komt. Of stel dat je ouders boos zijn op de overheid omdat onzeker is of ze verder kunnen met de boerderij.

Dit zijn voorbeelden van conflicten tussen ouders en de overheid. Het zijn problemen waarvan ouders vinden dat de overheid iets fout doet, of fout heeft gedaan. Maar de overheid is het niet met de ouders eens.

Dit rapport gaat over wat deze problemen tussen ouders en de overheid betekenen voor kinderen. De Kinderombudsman heeft de afgelopen jaren vaak gehoord dat er bij deze conflicten vooral aandacht is voor volwassenen. Er wordt niet gekeken naar wat kinderen meemaken en er wordt ook niet om hun mening gevraagd. De Kinderombudsman vindt dat dit moet veranderen.

In dit project hebben we daarom kinderen gevraagd wat zij meemaken als zo'n conflict speelt. En hoe het hun leven beïnvloedt. Ook hebben we gevraagd hoeveel vertrouwen zij hebben dat de overheid het goede doet.

2. Wat hebben we gedaan?

We hebben met vijf groepen kinderen gesproken die opgroeien met ouders die een conflict hebben met de overheid.

Het gaat om kinderen die te maken hebben met:

1. de milieu- en gezondheidssituatie door Tata Steel
2. de kinderopvangtoeslagaffaire
3. verzakkingen rondom het kanaal Almelo-De Haandrik
4. mogelijke stikstofmaatregelen voor boerenbedrijven
5. overstromingsschade in Limburg

We hebben deze kinderen gevraagd hoe hun leven eruit ziet en wat zij merken van het conflict. Ook hebben we gevraagd welk cijfer zij aan hun leven zouden geven. En welk rapportcijfer zij aan de overheid zouden geven.

3. Wat hebben we gevonden?

Dit is het belangrijkste wat we hebben gevonden:

- Alle kinderen merken dat hun ouders veel bezig zijn met het conflict. Ouders hebben daardoor minder tijd en aandacht voor ze.
- Kinderen hebben zelf ook zorgen over de problemen die door het conflict ontstaan. Ze maken zich bijvoorbeeld zorgen over hun toekomst, hun gezondheid en de gezondheid van familie en vrienden.
- Sommige kinderen kunnen zich minder goed concentreren op school. Zij hebben stress van het conflict en hebben daar last van op school.

- Kinderen praten weinig over het conflict met vrienden of andere leeftijdsgenoten. Sommige kinderen zouden het wel fijn vinden als ze met andere kinderen die hetzelfde meemaken zouden kunnen praten.
- Kinderen zijn niet zo positief over de overheidsinstantie waar hun ouders een conflict mee hebben. Ze worden positiever wanneer het conflict wordt opgelost. Of wanneer de overheid ook met hen komt praten.

4. Wat moet er veranderen?

De Kinderombudsman vindt dat de overheid bij conflicten met ouders, ook rekening moet houden met kinderen.

Dat moet ook volgens het Kinderrechtenverdrag. Daarin staan de rechten van kinderen opgeschreven. Zoals het recht van kinderen op een fijne en veilige jeugd. En het recht van kinderen om hun mening te geven over belangrijke onderwerpen.

We hebben een aantal adviezen voor overheidsinstanties en voor het onderwijs. Zodat ze bij conflicten beter rekening kunnen houden met de rechten van kinderen.

Adviezen voor de overheidsinstantie die onderdeel is van het conflict:

1. Praat met kinderen tijdens het conflict. Vraag hen wat ze nodig hebben en neem hun mening serieus.
2. Laat kinderen meedenken over oplossingen.
3. Toets of de oplossingen wel voldoen aan de kinderrechten.
4. Wees duidelijk en eerlijk. Bezoek kinderen tijdens het conflict en leg uit wat je doet en waarom.

Adviezen voor gemeenten:

1. Help kinderen in contact te komen met andere kinderen die hetzelfde meemaken.
2. Vraag ouders die in conflict zijn met de overheid of zij hulp nodig hebben.

Adviezen voor het onderwijs:

1. Leer kinderen op te komen voor hun rechten en praat met elkaar over spanningen.
2. Vraag kinderen of en hoe zij over het conflict willen praten en wat zij nodig hebben op school.

Voorwoord

Hoe is het voor een kind als jouw ouders een langlopend conflict hebben met de overheid? Wat krijg je daar van mee, hoe beïnvloedt het jouw jeugd, jouw toekomst en jouw vertrouwen in die overheid? Daarover gaat dit rapport.

We hebben gesproken met 16 kinderen waarvan een aantal inmiddels volwassen is. Zij hebben ons verteld hoe het conflict en de dagelijkse strijd van hun ouders zijn weerslag heeft (gehad) op hun jeugd. Kinderen merken de impact van het conflict op hun ouders, ook al proberen ouders hen daarvoor te beschermen. Kinderen merken dat ouders minder tijd en aandacht voor hen hebben. Ook hebben kinderen zelf zorgen over de problemen die ontstaan en zorgen over de toekomst. Kunnen zij hier wel blijven wonen? Worden de problemen ooit opgelost? Hierdoor kunnen zij zich bijvoorbeeld op school minder goed concentreren.

Tijdens het conflict daalt het vertrouwen van kinderen in de overheid. Kinderen zien een harde overheid die hun ouders niet helpt. En ze zien dat hun ouders de overheid niet vertrouwen. Wij noemen dit "intergenerationele overdracht van wantrouwen". Wantrouwen in de overheid omdat zij de problemen niet oplossen. Ook wordt er vanuit de overheid bijna niet met kinderen zelf gesproken.

Kinderen zelf weten vaak niet wat hun rechten zijn. Ze weten ook niet hoe ze voor hun rechten kunnen opkomen. Ook bij de overheid ontbreekt het aan kennis over de implicaties van het Kinderrechtenverdrag voor hun handelen. Dat als er een conflict speelt tussen volwassen burgers en de overheid, altijd moet worden onderzocht en meegewogen wat de belangen van de betrokken kinderen zijn. Dat je ook met kinderen in gesprek moet gaan om deze belangen helder te krijgen. Dat je van kinderen zelf moet horen wat zij nodig hebben aan hulp en perspectief om hun leven een goed verloop te laten hebben.

Wat de impact op het leven is van kinderen als zulke conflicten spelen, kan ik niet beter verwoorden dan de kinderen zelf doen. Hun verhalen staan in dit rapport centraal. Uit hun verhalen wordt duidelijk wat er moet gebeuren om hen een volwaardige positie te geven. Door de rijksoverheid, de provincies en door gemeentes. Maar ook door scholen. Om zo te voorkomen dat het wantrouwen dat hun ouders ervaren richting de overheid, doorgegeven wordt aan hen als volgende generatie.

Ik wil alle kinderen bedanken die aan dit project hebben meegewerkt en die zo eerlijk hun verhaal verteld hebben. Maar ook wil ik alle ouders bedanken die hun kinderen de ruimte hebben gegeven hun verhaal te vertellen. Zonder jullie input had dit rapport niet tot stand kunnen komen.

Margrite Kalverboer
Kinderombudsvrouw

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Naar aanleiding van de kinderopvangtoeslagaffaire heeft de overheid besloten een groep van ongeveer 70.000 kinderen¹ een financiële tegemoetkoming toe te kennen als compensatie voor de geleden schade door armoedeproblematiek en gezinsproblemen. Waar nodig krijgen ze ook andere vormen van ondersteuning.² Ook voor kinderen in het aardbevingsgebied in Groningen wordt gezocht naar een vorm van compensatie en ondersteuning.³ Hoewel is gebleken dat deze financiële compensatie en ondersteuning niet altijd even makkelijk van de grond komt, geeft het erkenning aan het gegeven dat daar waar ouders de dupe worden van overheidshandelen, ook kinderen hiervan de dupe (kunnen) zijn.

Als gezinnen, vanwege overheidshandelen⁴ of juist het gebrek daaraan, in een langdurig conflict komen met de overheid, is in veel van deze situaties voornamelijk oog voor de situatie voor ouders. Zij zijn immers als partij direct betrokken bij het conflict. De impact die de problematiek en/of het conflict heeft op de betrokken kinderen kan hierdoor onzichtbaar blijven en niet of te laat onderkend worden. Hiermee lopen zij het risico dat hun ontwikkelingsbelang niet gezien wordt en hun rechten niet beschermd worden door de overheid. Rechtsherstel voor kinderen kan dan niet plaatsvinden.

Kinderen worden echter vaak wel degelijk door de problemen van hun ouders geraakt, bijvoorbeeld doordat zij als gevolg hiervan opgroeien in armoede, langdurig geconfronteerd worden met stress van ouders, en/of omdat gezinsproblemen ontstaan. Het handelen van de overheid kan daarmee een negatieve invloed hebben op hun opgroei- en ontwikkelmogelijkheden, evenals het vertrouwen en de zekerheid waarmee zij het leven tegemoet gaan.

Doordat kinderen via hun ouders het conflict meekrijgen, kan dit ook gevolgen hebben voor hun geloof en vertrouwen in de overheid en overheidsinstanties. Indicaties hiervoor zagen we in ons onderzoek naar de ervaren problemen voor kinderen in het Groningse gaswinningsgebied. In 2017 vertelden de kinderen in het gaswinningsgebied ons bijvoorbeeld dat ze het gevoel hadden dat de overheid niet echt haar best deed om de situatie op te lossen, ze voelden zich in de steek gelaten.⁵ Ook in gesprekken die we voerden met kinderen van klokkenluiders die in dienst waren van de overheid en kinderen van veteranen, spraken kinderen in dergelijke bewoordingen.

Deze verschillende signalen leidden tot vragen bij de Kinderombudsman over de brede impact van conflictervaringen van ouders met de overheid op het leven van kinderen. Wat betekent het voor kinderen als zij zien dat hun ouders vastlopen en het vertrouwen in de overheid verliezen terwijl zij als kinderen zelf in het conflict niet

¹ Het kinderrechtenverdrag beschouwt iedereen in de leeftijd van 0 tot 18 jaar als kinderen. Hoewel kinderen boven de 12 jaar gezien worden als 'jongeren' hanteren wij voor de leesbaarheid van dit rapport alleen de term kinderen. We bedoelen hiermee dus alle kinderen én jongeren tussen de 0 en 18 jaar.

² <https://services.belastingdienst.nl/toeslagen-herstel/wetsvoorstel-kindregeling-en-andere-aanvullende-regelingen-rond-de-zomer-naar-de-tweede-kamer/>

³ <https://www.schadedoormijnbouw.nl/immateriele-schade>

⁴ Het gaat hierbij zowel om situaties waarbij ouders - achteraf - terecht een punt hebben m.b.t. het handelen van de overheid en om situaties waarin de overheid achteraf gezien niet 'onjuist' heeft gehandeld. Duidelijkheid over het wel of niet 'onjuist' handelen is er immers veelal pas aan het eind, terwijl het conflict dan al langere tijd geduurd heeft.

⁵ De Kinderombudsman (2017). *Vaste grond gezocht*. Rapportnummer KOM10/2017

gezien worden? Welk effect heeft dit op hun leven, hun jeugd en opvoeding, hun ontwikkeling en op hun vertrouwen in de overheid en de samenleving?

1.2 Opbouw rapport

In dit rapport gaan we in op de ervaringen van kinderen waarbij ouders, om verschillende redenen, in conflict zijn met de overheid. In hoofdstuk 2 zullen we eerst ingaan op de kinderrechten die in dit soort situaties in het geding zijn. Ook zullen we stilstaan bij eerdere signalen in het werk van de Kinderombudsman over de impact die dit op kinderen heeft. In dit hoofdstuk bespreken we tevens wat we over deze impact al weten uit sociaalwetenschappelijk onderzoek. In hoofdstuk 3 leggen we uit hoe we dit project hebben aangepakt. In hoofdstuk 4 staan we vooral stil bij de impact die het heeft op de persoonlijke ontwikkeling van kinderen. In hoofdstuk 5 gaan we in op de impact die het heeft op het vertrouwen in de overheid van deze kinderen. Tot slot presenteren we in hoofdstuk 6 onze conclusies en onze aanbevelingen.

Ieder hoofdstuk beginnen we met een narratief. Dit narratief is een geanonimiseerd verhaal van één van de kinderen die we gesproken hebben. Het is tevens exemplarisch voor de ervaringen van de andere kinderen die we gesproken hebben.

Dit rapport draagt bij aan de Sustainable Development Goals

De Nederlandse overheid onderschrijft de Sustainable Development Goals (SDG's) zoals deze door de Verenigde Naties zijn opgesteld. Een aantal SDG's is in het bijzonder relevant voor dit rapport. SDG 16 richt zich op vrede, justitie en sterke publieke diensten. Hieronder valt ook het beschermen van fundamentele vrijheden, volgens internationale overeenkomsten waaronder ook het Kinderrechtenverdrag. Dit geldt voor alle kinderen in dit rapport. Afhankelijk van de aard van het conflict, zijn er nog een aantal andere SDG's van toepassing voor specifieke groepen kinderen in dit rapport. SDG 1 ziet op het tegengaan van armoede, SDG 3 ziet op de inzet van overheden om goede gezondheid en welzijn te verzekeren en SDG 11 betreft de inzet voor duurzame steden en gemeenschappen waarbij ook de veiligheid van de leefomgeving een rol speelt. Tot slot ziet SDG 15 op 'het leven op het land'. Dit betreft bescherming, herstel en duurzaam beheer van het leven op het land in al zijn vormen.¹

De Kinderombudsman draagt bij aan deze SDG's door zichtbaar te maken wat de impact van conflicten tussen ouders en overheid op kinderen is en kinderen daarin een stem te geven.

Verzakkingen rondom kanaal Almelo-De Haandrik

Sophia (13 jaar): 'Ze moeten weten hoeveel kinderen ze pijn hebben gedaan'

We woonden hier nog maar net, toen er een keer veel mensen bij ons kwamen. Er waren veel vergaderingen en er werd veel gepraat.

Mijn vader en moeder spraken veel over het huis. Het was thuis niet leuk. Ik bleef daarom zolang mogelijk op school hangen. Of ik ging naar vrienden.

Toen er scheuren in de muur van ons huis kwamen, werd duidelijk dat er echt iets aan de hand was. Mijn ouders vertelden het toen ook.

Daardoor wisten ik en mijn zusje waar de stress vandaan kwam. Dat was wel fijn. Tegelijkertijd maakte het mij een beetje ongerust. Wat als het niet opgelost kan worden?

Onveilig heb ik me niet gevoeld. Maar het was zeker niet fijn om in een huis met scheuren te wonen. Het regenwater liep soms via de muren naar binnen. En thuis is het nooit warm. Daardoor moeten we altijd heel veel kleren aan.

Mijn zusje Anna lag een keer huilend in bed. We hebben er toen samen over gepraat. Gelukkig kon dat. Als we het moeilijk hebben, weten we elkaar te vinden. We helpen elkaar dan. We praten er eigenlijk niet met andere kinderen over.

We weten nu dat we een nieuw huis gaan bouwen. Hiervoor hebben we van de provincie geld gekregen. Maar als je me nu vraagt wat ik van de provincie vind, dan zou ik zeggen dat het hufters zijn. De mensen van de provincie denken niet na over wat het met kinderen doet. En met hun ouders. Als er scheuren in je huis zitten. Sommige kinderen hebben er heel veel last van. En zij denken alleen maar aan het geld. Ik heb niet het idee dat ze ons echt proberen te helpen.

Ik merk dat ik veel stress heb. Ik voel mij tijdens lessen op school vaak onrustig. Ik zou dan het liefst de klas uit willen rennen, willen huilen. Ik kan me moeilijk concentreren en ben snel overprikkeld. Daar had ik eerder geen last van. Ik mag van school mijn oortjes in doen om muziek te luisteren. Dan hoor ik maar één ding.

Ik weet niet of ik de overheid nog vertrouw. Eerst wel. Maar het duurde allemaal zo lang. Na 3,5 jaar hebben we nu eindelijk geld om een nieuw huis te bouwen. Je denkt: de overheid helpt mensen in nood. Maar daar durf ik niet meer op te vertrouwen. Mijn ouders zagen het soms helemaal niet meer zitten. Zij wilden weer verhuizen. Gelukkig zijn we gebleven. Want ik vind het leuk hier!

Informatie over de verzakkingen rondom kanaal Almelo-De Haandrik

Aard van het conflict: Kern van het conflict tussen burgers die wonen aan het kanaal Almelo - De Haandrik in Twente en de provincie Overijssel is een vertrouwensbreuk. Vanaf de jaren '90 van de vorige eeuw zijn herhaaldelijk werkzaamheden uitgevoerd aan het kanaal. In opdracht van de provincie zijn in de periode 2011-2016 grootschalige werkzaamheden aan het kanaal verricht, waarbij ongeveer 400 huizen beschadigd raakten. Delen van de ruim 30 kilometer lange zijtak van het Overijsselse kanaal zijn in die jaren uitgediept en verbreed. Op meerdere plekken zijn damwanden in de grond getrild en zijn ondergrondse verstevigingen (klapankers) aangebracht. De schademeldingen zijn gedaan in de periode nadat de werkzaamheden waren begonnen.⁶

Betrokken partijen: In september 2021 is een rapport van de Rekenkamer Oost-Nederland verschenen.⁷ Een belangrijke conclusie uit dit rapport is dat de provincie Overijssel bij het voorbereiden en uitvoeren van het werk onvoldoende aandacht had voor (het beheersen van) omgevingsrisico's. Uitvoeringsgerichte en technische risico's waren niet doorgeredeneerd naar gevolgen voor de omgeving.

Hersteloperatie (incl. positie kinderen): Inmiddels heeft de provincie een schaderegeling opgesteld. Maar veel burgers voelen zich niet gehoord en niet geholpen. Zij hebben klachten over de wijze waarop de provincie de schade afhandelt.⁸ Na diverse meldingen van betrokkenen bij Stichting Kant Nog Wal (een bewonersgroep) startte de Nationale ombudsman in februari 2023 een onderzoek naar deze kwestie.⁹ In april 2023 hebben de Provinciale Staten een onafhankelijk bemiddelaar ingesteld om het vertrouwen tussen de provincie en haar burgers te herstellen.¹⁰ Dit is mede ingegeven door de resultaten van een onderzoek van I&O Research naar de schadeafhandeling van omwonenden van kanaal Almelo-De Haandrik.¹¹ Het onderzoek van de Nationale ombudsman ligt stil totdat de uitkomsten van deze onafhankelijk bemiddelaar bekend zijn.

⁶ https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/een-bed-op-klosjes-zo-scheef-is-de-vloer-b065f215/?utm_source=link&utm_medium=social&utm_campaign=shared_earned

⁷ https://rekenkameroost.nl/webroot/uploads/210917_bestuurlijke_nota_kanaal_almelo_-_de_haandrik.pdf

⁸ <https://www.rtvoost.nl/nieuws/2147056/kanaaldrama-almelo-de-haandrik-kostte-provincie-overijssel-al-15-miljoen-euro>

⁹ <https://nos.nl/artikel/2462100-nationale-ombudsman-onderzoekt-woningschade-bij-probleemkanaal-almelo>

¹⁰ <https://overijssel.notubiz.nl/document/12636859/6/Motie+Bemiddelaar-verzoeningspersoon+inzake+Kanaal+Almelo-De+Haandrik+%28BBB%29>

¹¹ <https://www.ioresearch.nl/actueel/kanaal-almelo-de-haandrik-ontevredenheid-schadeafhandeling-en-onzekerheid-toekomst/>

2 Achtergrond van het project

In dit hoofdstuk gaan we dieper in op wat er bekend is over de relatie van kinderen met de overheid. Ook gaan we in op wat opgroeien in een conflictueuze en stressvolle situatie voor kinderen betekent. Dit benaderen we vanuit zowel kinderrechtelijk als sociaalwetenschappelijk perspectief.

2.1 Kinderrechten als kader

Het Kinderrechtenverdrag (IVRK) schrijft voor dat bij alle besluiten die de belangen van kinderen kunnen raken het perspectief van kinderen meegenomen wordt. Daarbij schrijft het Kinderrechtenverdrag voor dat kinderen gelijk behandeld worden, serieus genomen worden als burger in een samenleving en dat ze hun visie kunnen geven over dat wat hen aangaat. Verder schrijft het verdrag voor dat de overheid alle waarborgen biedt voor het gezond, veilig en perspectiefvol kunnen opgroeien. De brede ontplooiing en ontwikkeling van kinderen staat tijdens hun kindertijd en jeugd voorop.

In het Kinderrechtenverdrag vormen daarom vier rechten de grondbeginselen van het hele verdrag: het recht op gelijke behandeling (art. 2 IVRK), het recht dat het belang van het kind voorop staat bij belangrijke besluiten (art. 3 IVRK), het recht op leven en ontwikkeling (art. 6 IVRK) en het recht op participatie (art. 12 IVRK). Deze vier rechten moeten in onderlinge samenhang worden gezien en alle andere kinderrechten moeten aan de hand van deze onderling samenhangende kinderrechten worden geïnterpreteerd.

Bij een langdurig conflict tussen ouders en de overheid of haar uitvoerende instanties lijkt de impact van dit conflict op de betrokken kinderen vaak over het hoofd gezien te worden. Mogelijk omdat kinderen niet altijd een *directe* partij in het conflict zijn. Toch kan een dergelijk conflict wel degelijk zijn weerslag hebben op hun kinder- en jeugdtijd doordat het de thuissituatie van kinderen beheerst. Kinderen die met aardbevingsschade te maken hadden, vertelden ons bijvoorbeeld dat hun ouders zo door de afwikkeling in beslag werden genomen dat dit ten koste ging van de veerkracht, energie, tijd en aandacht die ouders hadden. Verschillende jongvolwassenen spraken letterlijk over een verloren jeugd.¹² Dit hoorden we ook terug van kinderen van klokkenluiders en kinderen van veteranen.¹³ Alles thuis draaide om "dat ene". Hun recht op een goede jeugd, goede ontwikkeling en ontplooiingskansen staat hiermee onder druk. Rechten waar een overheid op moet toezien, juist als ouders dit niet kunnen.

Hoewel kinderen doorgaans geen directe partij zijn in het conflict met de overheid zijn ze wel belanghebbende. Het conflict raakt hen. Het heeft invloed op de verwezenlijking van hun rechten. Maar ook op hun burgerschapsontwikkeling en, op langere termijn, hun positie als volwassen burgers. Door kinderen niet als partij te beschouwen, worden hun belangen in de procedures en besluiten niet onderzocht en meegewogen. Hun behoeften en belangen zijn geen eerste overweging, waar dit volgens het Kinderrechtencomité wel zou moeten zijn (art. 3 IVRK). Mede hierdoor hebben kinderen veelal geen stem bij deze conflicten en/of oplossing ervan en

¹² Zie bijvoorbeeld <https://www.kinderombudsman.nl/nieuws/margrite-kalverboer-getuigt-in-parlementaire-enquete-aardgaswinning>. Ter voorbereiding hierop heeft de Kinderombudsman met een aantal jongvolwassenen uit Groningen gesproken.

¹³ De Kinderombudsman (2018). Als je het ons vraagt. Kinderrechtentour 2018, rapportnummer KOM009/2018

worden zij niet gehoord (art. 12 IVRK). De stress die kinderen ervaren door het conflict kan impact hebben op hun schoolcarrière (art. 28 IVRK), op hun mogelijkheden of motivatie voor activiteiten in de vrije tijd (art. 31 IVRK) of de spanningen kunnen er toe leiden dat zij beroep moeten doen op de gezondheidszorg (art. 24 IVRK). Hun ontwikkeling in bredere zin kan op die manier onder druk komen te staan (art. 6 IVRK). In ernstige gevallen kan de spanning in het gezin ertoe leiden dat kinderen uit huis geplaatst worden. Hiermee komt hun recht op behoud van gezinsverband onder druk te staan (art. 9 IVRK).

Vanuit het Kinderrechtenverdrag is een aantal artikelen specifiek van belang om te kunnen deelnemen aan de maatschappij en daarin burgerschap te leren en ervaren. Kinderrechteneducatie is bijvoorbeeld noodzakelijk voor kinderen om op te kunnen komen voor hun rechten (art. 42 IVRK). Daarnaast moeten kinderen toegang krijgen tot informatie waarmee zij hun mening over voor hen belangrijke onderwerpen kunnen vormen (art. 17 IVRK). Vervolgens is het belangrijk dat zij de mogelijkheid krijgen om hun mening in vrijheid te geven over zaken die hen aangaan (art. 12 en 13 IVRK). En dat zij door deel te nemen aan een vereniging ook collectief hun stem kunnen laten horen (art. 15 IVRK). Volgens artikel 4 IVRK is de overheid bovendien verantwoordelijk om ervoor te zorgen dat kinderen krijgen waar ze recht op hebben. Daar waar het conflicten met de overheid betreft, kan juist deze overheid kinderrechten onder druk zetten terwijl zij deze tegelijkertijd moet beschermen.

Bovenstaande rechten kunnen bij een langdurig conflict tussen ouders en overheid snel over het hoofd gezien worden, doordat de overheid het conflict – en de daaraan verbonden problematiek – veelal niet beschouwt vanuit een kinderrechtenperspectief. Het Kinderrechtencomité vraagt daarom bij alle wet- en regelgeving die (ook) kinderen kan raken een zogenaamde kinderrechtentoets uit te voeren. Dit kan voorafgaand aan het invoeren van nieuwe wet- en regelgeving (CRIA) of achteraf (CRIE).¹⁴ Hiervoor moeten de belangen van kinderen gezien en in kaart worden gebracht, zoals dat ook bij besluiten op een individueel niveau het geval is.¹⁵

Kinderrechten die onder druk kunnen staan

- Artikel 2:** Gelijke behandeling, geen discriminatie
- Artikel 3:** Belang van het kind als eerste overweging
- Artikel 4:** Realiseren van de kinderrechten door overheid
- Artikel 6:** Leven en ontwikkeling
- Artikel 9:** Behoud van gezinsverband
- Artikel 12:** Mening van het kind
- Artikel 13:** Vrijheid van meningsuiting
- Artikel 15:** Vrijheid van vereniging en vergadering
- Artikel 17:** Toegang tot informatie
- Artikel 24:** Gezondheid en gezondheidszorg
- Artikel 28:** Onderwijs
- Artikel 31:** Vrije tijd, spel en recreatie
- Artikel 42:** Kinderrechteneducatie

2.2 Sociaalwetenschappelijk onderzoek

De impact van stress en conflict op de ontwikkeling en het welzijn van kinderen

Een veel gebruikt model binnen de sociaalwetenschappelijke literatuur om de impact van stressoren op kinderen en het gezinsleven te verklaren is het Family Stress Model.¹⁶ Het model verklaart de wijze waarop stress het functioneren van het

¹⁴ In dit verband wordt ook gesproken over Child's Rights Impact Assessment (CRIA's) of kinderrechtentoets.

¹⁵ Zie bijvoorbeeld: <https://www.kinderombudsman.nl/toolkit-beste-besluit/beslissing-over-jou-weet-waar-je-recht-op-hebt>

¹⁶ Masarik, A.S. & Conger, R.D. (2017). Stress and child development: a review of the Family Stress Model, *Current Opinion in Psychology*, 13, 85-90.

gezinsleven beïnvloedt. Hoewel het vaak gebruikt wordt om de impact van economische of financiële stress te beschrijven, kan het ook voor andersoortige stressoren een goede verklaring bieden. Kort samengevat beschrijft het model hoe stressoren in het leven van ouders druk op ouders leggen. Daardoor ervaren ouders psychologische stress die op zijn beurt de opvoedingsvaardigheden van ouders belemmert. Ouders ervaren bijvoorbeeld minder rust om aandacht te hebben voor en interesse te tonen in hun kinderen; door de stress reageren ze sneller geïrriteerd of boos; of door praktische zaken zijn ze daadwerkelijk minder thuis om voor hun kinderen te zorgen. Hoewel er individuele verschillen bestaan in hoe ouders met stressoren omgaan en hoe dit hun opvoedingsvaardigheden beïnvloedt, is het over het algemeen zo dat hoe meer stress ouders ervaren, hoe groter de negatieve impact hiervan is op het welzijn en de ontwikkeling van kinderen.¹⁷ Kinderen hebben het moeilijk wanneer ouders emotioneel niet beschikbaar zijn of niet adequaat kunnen reageren op hun behoeften. Veerkracht, het vermogen om goed om te gaan met problemen, lijkt bij kinderen vooral ontwikkeld te worden door verzorgende ouders die hun kinderen zelfvertrouwen en sociale vaardigheden meegeven.¹⁸

Aandacht en interesse van ouders, een affectieve band hebben met ouders, positief voorbeeldgedrag zien van ouders en het kunnen ervaren van veiligheid zijn belangrijke voorwaarden voor kinderen om goed te kunnen opgroeien en zich te kunnen ontwikkelen. Maar dat zijn niet de enige voorwaarden. Volgens het Best Interest of the Child-model (BIC-model) zijn er 14 omgevingsvoorwaarden die goed moeten zijn in het leven van kinderen om goed te kunnen opgroeien en gezonde volwassenen te kunnen worden.¹⁹ Deze 14 omgevingsvoorwaarden zijn tevens verbonden aan rechten zoals ze opgenomen zijn in het Kinderrechtenverdrag. De kwaliteit van de omgevingsvoorwaarden hangt samen met het welzijn van kinderen. In het algemeen is het zo dat hoe hoger de kwaliteit van deze 14 omgevingsvoorwaarden is, hoe beter het welzijn en ontwikkelingsperspectief van het kind.²⁰

Het welzijn van kinderen wordt daarnaast ook bepaald door, conform artikel 3 IVRK, het belang van kinderen voorop te stellen bij besluiten die hen raken. Om dit belang vast te stellen moet bij besluitvorming specifiek gekeken worden naar 7 elementen in het leven en de ontwikkeling van kinderen. Het gaat dan om de elementen: identiteit, participatie, behoud van gezinsomgeving, zorg, bescherming en veiligheid, kwetsbaarheid, gezondheidszorg en onderwijs.²¹ Deze elementen verwijzen tevens naar verschillende artikelen uit het Kinderrechtenverdrag.

Voor zowel de 14 omgevingsvoorwaarden als de 7 elementen geldt dat deze niet alleen op de situatie thuis, maar ook op aspecten in de bredere leefomgeving van kinderen, zoals veiligheid in buurt en samenleving, school en vrije tijd, contact met leeftijdsgenoten en voorbeeldgedrag van andere volwassenen. Laatstgenoemde voorwaarde is ook relevant voor de burgerschapsvorming van kinderen.

¹⁷ Deater-Deckard, K. (2005). Parentings stress and children's development: Introduction to the special issue, *Infant and Child Development*, 14, 111-115.

¹⁸ Stafford, B., Schonefeld, D., Keselman, L. & Stewart, C.L. (2009). Module 9 The Emotional Impact of Disasters on Children and Families. In S. Berman (Red), *Pediatric Education in Disasters Manual* (pp. 283-319). Buenos Aires, Argentina: American Academy of Pediatrics.

¹⁹ De voorwaarden over de thuissituatie zijn adequate verzorging (1), veiligheid thuis (2), liefde en aandacht van ouders (3), structuur, regels en ondersteuning (4), goed voorbeeld gedrag van ouders (5), interesse van ouders (6) en stabiliteit en continuïteit in de opvoeding en verzorging (7). De voorwaarden over de bredere sociale omgeving zijn veiligheid in de buurt (8), respect (9), een sociaal netwerk van andere volwassenen (10), school en vrije tijdsbesteding (11), contact met leeftijdgenoten en vrienden (12), goed voorbeeldgedrag van andere volwassenen (13), zekerheid en continuïteit in de leefomstandigheden (14).

²⁰ M. Kalverboer & E. Zijlstra (2006). Het belang van het kind in het Nederlands recht, Voorwaarden voor ontwikkeling vanuit een pedagogisch perspectief. Uitgeverij SWP: Amsterdam.

²¹ <https://www.kinderombudsman.nl/system/files/inline/General%20Comment%2014%20BelangvanhetKind.pdf>; <https://www.kinderombudsman.nl/toolkit-beste-besluit/beslissing-over-jou-weet-waar-je-recht-op-hebt>

Burgerschapsvorming vanuit sociaalwetenschappelijk perspectief

Burgerschap wordt over het algemeen gezien als 'iets' van volwassenen. Kinderen zouden burgerschap nog moeten leren ("*citizens in the making*").²² Uit de ratificatie van het Kinderrechtenverdrag kunnen we echter afleiden dat kinderen – op hun eigen manier – al burgers zijn, met daaraan verbonden (leeftijdsgelinkte) rechten en plichten. In zekere zin zouden we kunnen stellen dat er sprake is van een sociaal contract tussen overheid en kinderen, al worden kinderen hierin voor een belangrijk deel – zeker als ze jong zijn – vertegenwoordigd door hun ouders. Zo heeft de overheid zich geëngaat aan de implementatie van kinderrechten, maar hebben kinderen hierbij ook enkele plichten: onderwijs is niet alleen een recht maar ook een plicht (leerplicht) en kinderen ouder dan 12 jaar worden middels het strafrecht 'verplicht' tot niet-crimineel gedrag, al wordt hier volgens het Kinderrechtenverdrag altijd rekening gehouden met de waardigheid en eigenwaarde van het kind.

Theorieën over 'geleefd burgerschap' gaan in op de impact van de opvoedingsomgeving van kinderen in het ontwikkelen van burgerschap.²³ In dit project gaan we uit van het gegeven dat kinderen burgerschap leren *in een sociale context*. Dit wil zeggen dat burgerschapsvorming zich niet beperkt tot het eigen maken van kennis en vaardigheden binnen een schoolse setting, maar dat burgerschap iets is wat men *doet en beleeft* in de brede leefomgeving. Burgerschap is dan de uitkomst van een proces waarbij kinderen in alledaagse situaties democratie 'leren'.²⁴ Dit betekent dat als kinderen en jongeren in hun dagelijks leven positieve ervaringen opdoen met bijvoorbeeld inspraak, betrokkenheid en contact met de overheid, zij gemotiveerde democratische burgers kunnen worden. Dit geldt evenzeer als zij ervaren dat hun rechten worden erkend en meegewogen in besluitvorming. Daar staat tegenover dat als deze ervaringen negatief zijn, dit consequenties kan hebben voor hun burgerschap en hun perspectief op overheid en samenleving. Dit zien we op dit moment bijvoorbeeld ook terug in het vertrouwen van volwassenen in de politiek. Het lage vertrouwen van volwassenen in de politiek kan volgens het SCP mede verklaard worden door het ervaren gebrek aan probleemoplossend vermogen van de overheid.²⁵

Het vertrouwen van kinderen in de overheid is daarnaast niet alleen gebaseerd op eigen ervaringen, maar ook op ervaringen van mensen in de directe omgeving ("*collective memories*").²⁶ Dit betekent dat kinderen die opgroeien in een omgeving waarbij volwassenen (op basis van ervaringen recentelijk of in het verleden) wantrouwend zijn ten opzichte van de overheid en overheidsinstanties, dit wantrouwen kunnen overnemen. In dit project noemen wij dit 'intergenerationele overdracht van wantrouwen'.

2.3 Doelstelling en vragen project

Doel

Het doel van dit project is drieledig. Ten eerste willen we inzicht krijgen in hoe het leven en de ontwikkeling van kinderen en daarmee hun kinderrechten geraakt kunnen worden als hun ouders een conflict hebben met de overheid. Dit kan tevens helderheid geven over het belang om dergelijke conflicten vanuit een

²² Biesta, G., Lawy, R. & Kelly, N. (2009). Understanding young people's citizenship learning in everyday life: The role of contexts, relationships and dispositions. *Education, Citizenship and Social Justice*, 4(1), 5-24.

²³ Idem, Biesta et al., 2009

²⁴ Biesta, G.J.J. (2011). *Learning democracy in schools and society*. Education, lifelong learning and the politics of citizenship. Rotterdam: Sense Publishers.

²⁵ <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2023/04/20/burgerperspectieven-2023-bericht-1>

²⁶ Dit geldt niet alleen voor kinderen maar ook voor volwassenen: Rothstein, B. (2017). Solidarity, diversity, and the quality of government, in: K. Banting & W. Kymlicka (eds.). *The strains of commitment. The political sources of solidarity in diverse societies* (pp. 300-326). London: Oxford University Press

kinderrechtenperspectief te zien, zoals in de eerder genoemde CRIA/CRIE verondersteld wordt. Ten tweede willen we voor betrokken partijen, in dit geval de overheid en overheidsinstanties, zichtbaar maken wat het bestaande conflict met ouders kan betekenen voor het vertrouwen van kinderen zelf in politiek en maatschappij. Tot slot willen we ingaan op hoe je kinderen bij de oplossing van conflicten en herstel kunt of zou moeten, betrekken.

Centrale vraag

De vraag die centraal staat in dit project is:

Wat is de impact op het welzijn en de ontwikkeling van kinderen en hun vertrouwen in de overheid als er een langdurig conflict is tussen hun ouders en overheid(sinstanties)?

Hierbij spelen drie deelvragen:

1. Hoe beïnvloedt dit conflict het leven, de ontwikkeling en het perspectief van kinderen en hun vertrouwen in de Nederlandse overheid?
2. Welke kinderrechten komen onder druk te staan als er sprake is van een conflict tussen ouders en overheid?
3. Hoe betrek je kinderen en hun belangen bij dergelijke conflicten en hersteltrajecten?

Milieu- en gezondheidszorgen rondom Tata Steel

Sander (18 jaar): 'Staat de wind niet goed, dan kunnen kinderen niet buiten spelen'

Pas toen ik op de middelbare school een werkstuk maakte over Tata Steel ontdekte ik dat burgers helemaal geen stem hebben. In de driehoek van markt-staat-burger trekken markt en overheid alle invloed naar zich toe. Burgers hebben eigenlijk helemaal niets te vertellen.

Sinds een paar maanden woon ik voor mijn studie in Amsterdam. Maar ik heb altijd in Wijk aan Zee gewoond. Voor kinderen is het hier heel leuk. Je woont vlak bij het strand. Vroeger ging ik er vaak surfen.

Tot mijn dertiende was ik er mij niet zo van bewust dat ik vlak naast een staalfabriek woonde. Ook al lag ik 's nachts wakker van de afblaasinstallaties. Ik kan me wel de discussies herinneren over sluiting of niet. Maar de uitkomst was altijd dat dat niet heel veel minder uitstoot van gassen en CO2 op zou leveren.

We merkten vroeger wel dat Tata Steel niet goed was voor je gezondheid. Als we buiten waren geweest, moesten we altijd onze handen wassen. En kwam de wind uit de verkeerde richting, dan rook je dat. Sommige mensen kregen dan een drukkend gevoel op de borst. Buiten spelen kon dan niet. 'Je leeft hier met wind', zegt mijn moeder altijd. Toen ik ouder werd, maakte ik samen met mijn vrienden cynische grapjes. 'Ik ga toch eerder dood, dus ik steek nog maar een sigaretje op', zeiden we dan lachend tegen elkaar. Verduurzaming vonden we nergens voor nodig. Zonnepanelen op het dak van de school? Een elektrische pont? Wat maakt dat nou uit als je naast Tata Steel woont.

Mijn ouders praten vaak over Tata. Dat hoor ik ook van vrienden en hun broertjes en zusjes. Hun ouders willen verhuizen. Maar voor de jongere kinderen is dat heel onzeker. Sommige ouders zitten ook in actiegroepen. Dat levert op het schoolplein weer spanningen op tussen kinderen van voor- en tegenstanders. Tata Steel heeft veel invloed op de lokale gemeenschap. Zij sponsoren clubs en hebben goede contacten met bestuurders. Mensen die vóór Tata Steel zijn, kunnen niet geloven dat alle verhalen waar zijn.

Nu ik weg ben uit Wijk aan Zee, wil ik niet meer terug. Het is gewoon niet gezond hier. Drie van mijn vrienden zijn al verhuisd. Zij hebben astma en kunnen niet naast Tata Steel blijven wonen. Mijn moeder blijft in Wijk aan Zee wonen. Ook al weet zij dat het niet goed is. Staat de wind niet goed, dan rijdt zij naar een andere plek om te hardlopen. Beetje bizar, als je er over nadenkt.

Informatie over de milieu- en gezondheidszorgen rondom Tata Steel

Aard van het conflict: *De Tata Steel-affaire betreft een conflict tussen Staalconcern Tata Steel en omwonenden en daaraan verbonden belangengroepen rondom Tata Steel (regio IJmuiden). In de aanklacht die is ingediend wordt Tata Steel beschuldigd van het onwettig uitstoten van schadelijke stoffen, waarmee het de gezondheid en de levens van de mensen rondom Tata Steel in gevaar brengt.²⁷ Tevens is Tata Steel veroordeeld voor het niet naleven van natuurvergunningen en regelgeving.²⁸*

Onderzoek van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) heeft aangetoond dat de luchtkwaliteit rondom Tata Steel significant slechter is dan in de rest van Nederland. Ook is gewaarschuwd voor de hoeveelheid lood in de lucht en het gevaar daarvan voor de gezondheid van kinderen. Dergelijke rapporten worden door het RIVM al sinds 1995 uitgebracht en er zijn dan ook al vaker kanttekeningen geplaatst bij de uitstoot van Tata Steel.²⁹

Betrokken partijen: *Het conflict speelt zich met name af tussen Tata Steel, omwonenden, de betrokken gemeenten, de omgevingsdienst Noordzeekanaalgebied en de provincie Noord-Holland (als vergunningverstrekker). Inmiddels zijn ook het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat en het ministerie van Economische Zaken en Klimaat betrokken.*

Hersteloperatie (incl. positie kinderen): *Er is nog geen hersteloperatie lopende met betrekking tot de (gezondheids)issues rondom Tata Steel. In een hoorzitting in de Tweede Kamer is Tata Steel ingegaan op de maatregelen die het neemt om gezondheidsschade te voorkomen. Zoals het plaatsen van een groot hek om stofdeeltjes op eigen terrein te houden, het schoonmaken van de speeltuinen en het inzetten op 'groen staal'.³⁰ Het RIVM heeft meerdere onderzoeken uitgevoerd om de impact op de gezondheid, van met name kinderen, te bepalen.³¹ De Onderzoeksraad voor Veiligheid heeft onder andere inzake Tata Steel geconstateerd dat de overheid te weinig doet om de gezondheid van haar burgers te beschermen.³²*

²⁷ <https://www.parool.nl/nederland/toezichthouder-doet-aangifte-tegen-tata-steel-vanwege-overtreding-bij-stofuitstoot-b6f1fe70/>

²⁸ <https://www.rechtspraak.nl/Organisatie-en-contact/Organisatie/Rechtbanken/Rechtbank-Amsterdam/Nieuws/Paginas/Geldboete-van-.aspx>

²⁹ <https://www.rivm.nl/tata-steel/overzicht-rapporten-gezondheid-in-ijmond>

³⁰ <https://www.nu.nl/klimaat/6260085/tata-steel-ziet-momenteel-niets-in-compensatie-voor-gezondheidsschade.html>

³¹ <https://www.rivm.nl/tata-steel/overzicht-rapporten-gezondheid-in-ijmond>

³² <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-92701e49bf6a210fe6bc5181098fdaedd1de4151/pdf>

3 Aanpak project

3.1 Opzet van het project

Selectie van de conflicten

Het project bestond uit interviews met kinderen waarvan de ouders betrokken waren bij een conflict met de overheid. Met het woord 'conflicten' doelen we op die situaties waarbij ouders in conflict komen met de overheid vanwege overheidshandelen of juist het gebrek daaraan. Het gaat hierbij expliciet om situaties waarbij kinderen niet direct (juridisch) partij zijn, maar waarin zij wel geraakt zijn/worden. Conflicten tussen ouders en bijvoorbeeld onderwijsinstanties ten aanzien van het onderwijs aan hun kind vallen buiten de context van dit project, omdat het conflict dan draait om verschillen in inzicht over het belang van het kind en niet over het buiten beschouwing laten van dit belang.

Om de impact en beleving van kinderen zichtbaar te maken van wie ouders in een langdurig conflict met de overheid verwickeld zijn, hebben we een selectie gemaakt van dergelijke conflicten. Deze selectie is gebaseerd op eigen signalen (klachten en meldingen die bij onszelf zijn binnen gekomen) en op informatie vanuit de media.

Informatie over de context van de problematiek is vooral gebaseerd op desk research. De aard van het conflict of het wel/niet behoorlijk afhandelen van de (im)materiële schade zijn expliciet géén selectiecriteria geweest: we kijken in dit project niet naar de hersteloperatie zelf maar alleen naar de impact van het conflict.³³ Door middel van een brainstormsessie³⁴ met het projectteam hebben we de volgende conflicten gekozen:

1. kinderen van de milieuschade rondom Tata Steel
2. kinderen van de Kinderopvangtoeslagaffaire
3. kinderen van de verzakkingen rondom kanaal Almelo-De Haandrik
4. kinderen van boeren die te maken hebben met stikstofmaatregelen
5. kinderen van de waterschade in Limburg

De interviews

De interviews met kinderen richtten zich op de twee belangrijke thema's uit dit project (zie ook **bijlage 1**). Het eerste deel van de interviews richtte zich op de eigen ervaring en beleving van kinderen van de problematiek die speelt en de impact die dit heeft op hun brede leefomgeving. Het doel hierbij was om zoveel mogelijk informatie te verzamelen over hun leven en welzijn. Bij de analyse van de opgehaalde informatie hebben we vervolgens naar specifieke aspecten gekeken (zie verder 3.3). Het gaat dan bijvoorbeeld over de thuissituatie, school en het contact met vrienden.

Het tweede gedeelte van het interview ging in op het vertrouwen van kinderen in de overheid. Hoe zien zij de relatie met de overheid? Hoe ervaren zij de rol van de overheid ten aanzien van de inwoners van Nederland?

³³ Vanuit de Nationale ombudsman liep ten tijde van dit project een onderzoek van gelijksoortige aard. Hierbij wordt gekeken naar het burgerperspectief in hersteloperaties en wat de overheid van eerdere ervaringen kan leren. Dit onderzoek is gepland te verschijnen in oktober 2023.

³⁴ In overweging genomen zijn ook nog de kinderen van klokkenluiders, kinderen van militairen die met chroom 6 gewerkt hebben en de kinderen die in het aardbevingsgebied in Groningen wonen. Uit praktische overwegingen zijn deze groepen niet meegenomen in dit project.

In enkele gevallen is er ook gesproken met ouders of andere volwassenen die zich op verschillende manieren inzetten voor het conflict of daarbij betrokken zijn.³⁵ Relevante informatie uit die gesprekken is meegenomen in de analyse.

3.2 Werving van de kinderen

De kinderen die we gesproken hebben voor dit project hebben we geworven via stichtingen die zich met de betreffende problematiek bezighouden, en op die manier gedupeerde ouders en kinderen kennen. Zo is Stichting Kant nog Wal actief ten aanzien van de Twentse problematiek en Stichting Frisse Wind ten aanzien van de problemen rondom Tata Steel. De Zolderkamer zet zich in voor kinderen van de kinderopvangtoeslagaffaire.³⁶ Ook hebben we contact gezocht met organisaties die op regelmatige basis kinderen spreken, en daardoor op de hoogte kunnen zijn van de impact van het betreffende conflict. Zo is Jules aangemeld via een contact van de GGD in Limburg, en zijn de kinderen van boeren gevonden via LTO Noord.

In totaal zijn voor dit project 16 kinderen gesproken, verdeeld over de vijf doelgroepen. Ten behoeve van de anonimiteit gebruiken we voor alle kinderen een pseudoniem. Het gaat in dit project om de ervaringen van:

- *Milieu problemen rondom Tata Steel*: Ties (10 jaar), Meindert (10 jaar), Sam (12 jaar), Miriam (11 jaar), Jax (10 jaar), Noa (10 jaar) en Sander (18 jaar)
- *Kinderopvangtoeslagaffaire*: Teun (24 jaar), Malika (18 jaar)
- *Verzakkingen rondom kanaal Almelo-De Haandrik*: Sophia (13 jaar), Anna (11 jaar), Julia (11 jaar), Chomper (7 jaar)
- *Stikstofmaatregelen voor de boeren*: Aukje (14 jaar) en Fardau (13 jaar)
- *Waterschade in Limburg*: Jules (18 jaar)

3.3 Analyse van de gesprekken

De interviewverslagen zijn geanalyseerd met behulp van MAXQDA, software voor kwalitatieve analyse. In eerste instantie zijn de interviewverslagen (deductief) geanalyseerd op basis van de 14 omgevingsvoorwaarden zoals we die ook in ander onderzoek van de Kinderombudsman meenemen.³⁷ De 14 omgevingsvoorwaarden zijn:

1. Adequate verzorging	8. Veiligheid in de buurt
2. Veiligheid thuis	9. Respect
3. Liefde en aandacht van ouders	10. Sociaal netwerk van andere volwassenen
4. Structuur, regels en ondersteuning	11. School en vrijetijdsbesteding
5. Goed voorbeeldgedrag van ouders	12. Contact met leeftijdgenoten en vrienden
6. Interesse van ouders	13. Voorbeeldgedrag van andere volwassenen
7. Stabiliteit en continuïteit in de opvoeding en verzorging	14. Zekerheid en continuïteit in de leefomstandigheden

³⁵ Het betreft de doelgroepen: kinderen rondom Tata Steel, kinderen rondom het kanaal Almelo-De Haandrik en kinderen van de waterschade in Limburg

³⁶ Het onderzoeksteam is zich er van bewust dat bij deze stichtingen ouders betrokken zijn die zich actief inzetten om het conflict met de overheid te agenderen en/of op te lossen. Dit geldt uiteraard niet voor alle ouders bij alle conflicten en in die zin kan er sprake zijn van een bias onder de kinderen die we voor het project gesproken hebben. Omdat (a) de actieve inzet van ouders ook een gevolg kan zijn van het conflict en (b) de verhalen van deze kinderen niet essentieel verschillen van de verhalen van kinderen die we op een andere manier geworven hebben, hebben we geen reden gezien af te zien van deze groepen kinderen.

³⁷ Zie bijvoorbeeld de rapporten "Als je het ons vraagt", over het periodiek onderzoek naar het welzijn van kinderen in Nederland: De Kinderombudsman, 2016, 2018, 2020 en 2022.

Met betrekking tot de relatie met de overheid hebben we gekeken naar de relatie met de overheid van kinderen zelf, de relatie met de overheid van ouders en het rapportcijfer dat kinderen geven aan de overheid.

Na deze eerste analyse hebben we (inductief) de verschillende thema's geanalyseerd op knelpunten en positieve punten. Voor de duiding hebben we ook gebruik gemaakt van wat volwassenen verteld hebben en wat we uit theorieën en eerder onderzoek weten.

3.4 Opbrengsten terugleggen bij de kinderen

De informatie die we bij kinderen hebben opgehaald is gebruikt in de narratieven die verspreid over dit rapport zijn opgenomen. Deze narratieven zijn ter controle aan de kinderen voorgelegd.

Om er zeker van te zijn dat onze conclusies en aanbevelingen aansluiten bij wat kinderen in dergelijke situaties nodig hebben, hebben we de kinderen in dit onderzoek ook gevraagd om mee te denken over de conclusies en aanbevelingen. Twee kinderen hebben hier positief op gereageerd. In een gesprek zijn de conclusies met hen besproken en is samen nagedacht over wat overheden kunnen doen voor kinderen waarvan ouders in conflict zijn met de overheid.

Kinderopvangtoeslagaffaire

Verhaal van Teun (24 jaar): 'Zoek uit wat er precies is gebeurd'

'Ik was ongeveer 12 jaar oud toen de eerste aanslagen binnenkwamen. Mijn zus en ik merkten er toen eigenlijk niets van, want mijn moeder hield het voor ons verborgen. Wel merkte ik dat mijn moeder bijna geen geld had. Ik wist van niets, dus ik dacht dat het kwam door de scheiding van mijn ouders waardoor mijn moeder maar één inkomen had. Nu weet ik dat zij door de toeslagenaffaire in de financiële problemen zat.

Door de schulden aan de Belastingdienst belandde mijn moeder in de schuldhulpverlening. Daar werd haar verteld dat zij waarschijnlijk zelf een fout had gemaakt. En dan zit er niets anders op om maar te betalen.

Terugkijkend op die tijd, besef ik dat de relatie met mijn moeder toen niet zo goed was. Ik dacht dat zij zelf een fout had gemaakt. Terwijl ze steeds maar doorging en hard werkte om haar schulden te betalen aan de Belastingdienst. Hierdoor liep mijn moeder lang op haar tandvlees. Tegelijkertijd moest zij het helemaal alleen opnemen tegen een grote machtige organisatie waar je het gewoon niet van kan winnen. Toen mijn moeder officieel als gedupeerde werd aangemerkt, viel ze uit. Ze is nog steeds aan het herstellen en praat met een psycholoog.

Ik vond het moeilijk om van mijn studietijd echt een tijd voor mijzelf te maken. Thuis bleef ik mijn moeder zo veel mogelijk helpen. En ik had naast mijn studie altijd een baantje. Ik wilde zo snel mogelijk mijn studie afmaken. Geld uitgeven vond ik moeilijk. Misschien had je het morgen voor iets anders nodig?

Met vrienden praat ik liever niet over mijn jeugd en de toeslagenaffaire. Alleen een kleine groep weet het. Dan hoef ik het niet steeds weer te herhalen. Bovendien, wat hebben ze eraan? Ik heb het ze pas verteld toen het ergste voorbij was.

Ik heb bewust gekozen voor een studie die mij een vaste, goed betaalde baan biedt. Was het anders gelopen, dan was het waarschijnlijk geen negen tot vijf kantoorbaan geworden. Dan had ik denk ik voor een baan in de zorg gekozen.

Persoonlijk wantrouw ik de overheid niet. Maar mijn vertrouwen in de gemeente is wel groter dan in de landelijke overheid in Den Haag. De mensen daar denken dat ze het wel weten. Maar ze hebben eigenlijk weinig zicht op de persoonlijke situatie van mensen. Ik ken wel kinderen die het vertrouwen helemaal kwijt zijn geraakt. Zij hebben zich van de overheid afgewend. Hierdoor komen ze moeilijk mee in de samenleving. Wat dat betreft zou de overheid zich moeten realiseren dat ze deze mensen echt hebben beschadigd. Ik denk dat de overheid wel de rol heeft om hier iets aan te doen. Bijvoorbeeld door mijn moeder te helpen met het oplossen van de financiële problemen. En uit te zoeken wat er precies is gebeurd.

Informatie over de Kinderopvangtoeslagaffaire

Aard van het conflict: *De kinderopvangtoeslagaffaire betreft een conflict tussen de Belastingdienst en ouders die kinderopvangtoeslag hadden aangevraagd en onterecht beschuldigd werden van fraude. Het betrof een groep ouders met een dubbele nationaliteit, waardoor de Belastingdienst institutioneel racisme verweten is. Ook werden ouders beschuldigd als de fouten eigenlijk bij de kinderopvangorganisatie lagen.³⁸ Inmiddels zijn 27.000 ouders erkend als gedupeerde.³⁹ Ongeveer 70.000 kinderen zijn geraakt door de toeslagenaffaire.⁴⁰*

Als gevolg van deze onterechte beschuldiging moesten ouders de volledige kinderopvangtoeslag terugbetalen, wat op kon lopen tot bedragen van €50.000 tot €100.000,-.⁴¹ Velen van hen raakten door de hoogte van dit bedrag in de schulden en/of kregen door de stress van de situatie (psychische) problemen. Er zijn kinderen uit huis geplaatst als gevolg van de problemen die gezinnen door deze affaire ondervonden.⁴²

Betrokken partijen: *Naast de Belastingdienst hebben ook het ministerie van Financiën en het ministerie van Sociale Zaken onjuist of onvoldoende gehandeld, evenals het kabinet zelf en de Tweede Kamer.*

Hersteloperatie (incl. positie kinderen): *Hoewel de Belastingdienst uiteindelijk haar fouten erkende, duurde het nog tenminste twee jaar voordat er compensatie- en herstelregelingen van de grond kwamen. Deze lopen vooralsnog niet soepel.⁴³ Van de ruim 60.000 personen die zich hebben aangemeld als mogelijk gedupeerde bij de Uitvoeringsorganisatie Herstel Toeslagen, kwamen bijna 27.000 door de eerste toets. Zij krijgen €30.000 uitbetaald.⁴⁴ De gedupeerde kinderen en jongeren krijgen een financiële compensatie van €1500 tot €7500.⁴⁵ Over deze herstelregeling hebben de Nationale ombudsman en de Kinderombudsman begin 2023 hun zorgen geuit.⁴⁶*

³⁸ <https://www.trouw.nl/binnenland/de-toeslagenaffaire-uitgelegd-zo-kwam-het-ongekende-onrecht-tot-stand-bef3c1f9/>

³⁹ <https://herstel.toeslagen.nl/dashboard-kinderopvangtoeslag/> (geraadpleegd op 3 juli 2023).

⁴⁰ <https://nos.nl/artikel/2386210-70-000-gedupeerde-kinderen-toeslagenaffaire-krijgen-tegemoetkoming>

⁴¹ <https://nos.nl/artikel/2310585-kabinet-geeft-300-ouders-in-zaak-kinderopvangtoeslag-compensatie>

⁴² <https://nos.nl/artikel/2402299-meer-dan-duizend-kinderen-gedupeerden-toeslagenaffaire-uit-huis-geplaatst>

⁴³ <https://www.trouw.nl/binnenland/compensatie-voor-ouders-in-toeslagenaffaire-loopt-volledig-vast-crisis-bij-de-belastingdienst-b08f9e9d/>

⁴⁴ <https://herstel.toeslagen.nl/dashboard-kinderopvangtoeslag/> (geraadpleegd op 3 juli 2023).

⁴⁵ <https://nos.nl/artikel/2386210-70-000-gedupeerde-kinderen-toeslagenaffaire-krijgen-tegemoetkoming>

⁴⁶ <https://www.nationaleombudsman.nl/nieuws/nieuwsbericht/2023/zorgen-over-knelpunten-in-regeling-voor-gedupeerde-kinderen>

4 Kinderen over de impact op hun ontwikkeling

In het rapport hebben we verschillende verhalen van kinderen uitgelicht. Voor dit project hebben we echter met meer kinderen gesproken dan in de verschillende narratieven uitgelicht zijn. Onderstaande resultaten zijn gebaseerd op de verhalen van al deze kinderen.

4.1 Impact op het gezin

"De band met mijn ouders was wel minder (...). Ik had minder contact met ze. Door de stress kwamen ze ook in een burn-out, toen waren ze nog minder beschikbaar." (Malika, 18 jaar, kinderopvangtoeslagenaffaire)

De gesprekken met kinderen laten zien dat de meeste ouders veel tijd en energie kwijt zijn aan het 'managen' van het conflict. Veel tijd gaat zitten in het contact met instanties en het aanleveren van bewijsstukken. Dit gaat vaak ten koste van de tijd en aandacht die ze voorheen besteed zouden hebben aan hun kinderen. Kinderen merken dat hun ouders niet beschikbaar zijn, zien dat hun ouders stress hebben en/of met zorgen rondlopen. Kinderen horen hun ouders erover praten en merken dat volwassenen bij elkaar komen om over de situatie te praten en actie te ondernemen. Zo vertelt Mirjam die in de buurt van Tata Steel woont dat haar vader met anderen belt in de auto en dat ze dan alles hoort: *"Dan kun je het niet niet horen."*

Sommige kinderen vragen expliciet aan hun ouders om aandacht of om even te stoppen met praten over het conflict. De kinderen waarbij herstel plaatsvindt of heeft plaatsgevonden, merken dat hun ouders weer tijd en ruimte hebben voor hen. Sophia vertelde bijvoorbeeld dat er in hun huis aan het kanaal nu weer ruimte is voor andere dingen: *"Nu doen we dingen samen zoals een boswandeling maken of gamen."*

Soms lopen de spanningen rondom het conflict zo hoog op dat ouders overwegen te verhuizen. Bijvoorbeeld rondom Tata Steel en het kanaal Almelo-De Haandrik. Kinderen vertellen ons dat ze dat niet willen. Ze zijn blij met de omgeving waarin ze wonen en de vrienden die ze daar hebben. Dit is voor ouders een moeilijke afweging die bovenop het conflict komt.

De belangrijkste omgevingsvoorwaarden die hier onder druk staan, zijn *aandacht van ouders* en *interesse van ouders*. Ook zien we dat dit gevolgen heeft voor de *veiligheid in de thuissituatie* en de *zekerheid in de leefomstandigheden* die kinderen ervaren.

4.2 Impact op persoonlijke ontwikkeling

"Door veel te horen over het huis, door veel te horen over wat de provincie wel of niet gedaan heeft. Als ik dat hoor, praat ik er liever niet over. Dat is moeilijk, dan word ik verdrietig, boos en ook wel bang." (Anna, 11 jaar, verzakkingen rondom kanaal Almelo-De Haandrik)

De kinderen die in een situatie zitten die langere tijd speelt, zoals aan het kanaal Almelo-De Haandrik, rondom Tata Steel en bij de stikstofmaatregelen, hebben ook eigenstandige zorgen. Ze maken zich zorgen over hun eigen gezondheid en veiligheid, en over die van familie en vrienden. Ook hebben ze zorgen over hun

toekomst. Dat zorgt voor stress. Zij zoeken afleiding om hier niet de hele tijd aan te denken.

Bij enkele conflicten zien we aanvullende problemen ontstaan in het gezin, zoals armoede of stress over geld. In die situaties pakken kinderen meer verantwoordelijkheden op om hun ouders te ontlasten, of omdat hun ouders simpelweg minder aanwezig zijn. Dit varieert van het helpen bij het regelen van zaken of meer in het huishouden doen, maar soms ook de zorg voor broertjes en zusjes op zich nemen. Jules uit Valkenburg vertelt hierover: *"Vrienden en familie wilden me helpen door even iets anders te doen, even afleiding. Maar dat wilde ik niet, want ik wilde thuis helpen. Mijn moeder moest alles alleen doen, omdat mijn vader aan het werk was. Ze liep over."*

Bij Jules heeft de heftige overstrooming van zijn huis geleid tot een posttraumatische stressstoornis. Hij had een enorme angst dat het nogmaals zou gebeuren en het huis dan weg zou zijn. Het gaat nu veel beter. Hij krijgt hulp van een psycholoog, al heeft het zijn moeder een half jaar gekost om dat voor elkaar te krijgen. Maar ook bij andere kinderen zien we angsten ontstaan, zeker als ze jonger zijn. Zoals de 7-jarige Chomper die langs kanaal Almelo-De Haandrik woont en bang is dat het huis instort of bij de 10-jarige Noa, die rondom Tata Steel woont en zich bij een reguliere verkoudheid afvraagt of er écht iets mis is met haar longen.

De omgevingsvoorwaarden die hier onder druk staan zijn: *aandacht van ouders, interesse van ouders, adequate verzorging, veiligheid in de thuissituatie, continuïteit in de opvoeding en verzorging en zekerheid in de leefomstandigheden*. Zij beïnvloeden op een negatieve manier het welzijn en de ontwikkeling van het kind.

4.3 Impact op sociaal leven

"Ik kom weleens mensen tegen die tegen de boeren zijn. Dan probeer ik zo goed mogelijk uit te leggen wat we doen en hoe het werkt." (Aukje 14 jaar, stikstofmaatregelen)

De meeste kinderen praten wel met één of twee vrienden over het conflict en de impact ervan op hun leven. Ze vinden het fijn om hun zorgen te kunnen delen, maar willen het daarna ook over andere, leuke dingen hebben. Sommige kinderen zijn wat terughoudend in het delen van hun verhaal met leeftijdsgenoten. Ze merken bijvoorbeeld dat andere kinderen er heel anders over denken of de ernst van de situatie niet inzien.

Twee jongeren hebben hun verhaal pas gedeeld met vrienden op het moment dat de grootste problemen voorbij waren. Ook vertellen zij dat ze het vervelend vinden om steeds alles uit te leggen. Zo vertelt Malika die gedupeerde is van de kinderopvangtoeslagaffaire: *"Ik heb het één vriendin verteld. Zij reageerde heel goed. Ik heb geen zin om het er met andere vrienden over te hebben. Dan moet je alles van voren af aan vertellen en daar heb ik geen zin in."*

Alle kinderen vertellen dat ze het fijn zouden vinden om met andere kinderen in contact te komen die hetzelfde meemaken. Een aantal kinderen heeft dat contact al en vertelt dat het fijn is om je ervaringen te kunnen delen met anderen die je echt begrijpen. Voor de meeste kinderen blijkt het lastig om met andere kinderen die hetzelfde ervaren in contact te komen. Julia kent bijvoorbeeld geen andere kinderen die aan het kanaal Almelo-De Haandrik wonen en daardoor problemen hebben: *"Volgens mij zijn er geen andere kinderen in de klas met scheuren in het huis. Niet dat*

ik zo weet uit mijn hoofd. Op school wordt er niet echt over gesproken. Ook niet op verjaardagsfeestjes."

Met betrekking tot de impact op het sociaal leven van kinderen zien we dat de omgevingsvoorwaarden *veiligheid in de buurt* en *contact met leeftijdsgenoten en vrienden* met name onder druk komen te staan. Hiermee komt ook de omgevingsvoorwaarde *respect* onder druk te staan, omdat kinderen ervaren dat zij niet altijd begrepen worden. Tegelijkertijd zien we dat de omgevingsvoorwaarde *contact met leeftijdsgenoten en vrienden* ook een positief effect kan hebben, door zorgen te kunnen delen met vrienden of leeftijdsgenoten die hetzelfde meemaken.

4.4 Impact op school

"Stress is voor mij dat ik tijdens de les heel onrustig ben. Heel erg overprikkeld. (...) School vind ik makkelijk maar ik kan me niet concentreren waardoor het moeilijk wordt." (Sophia, 13 jaar, verzakking rondom kanaal Almelo-de Haandrik)

De impact van het conflict op school verschilt tussen kinderen. Een aantal kinderen ervaart dermate stress van de conflictsituatie dat zij zich op school niet meer goed kunnen concentreren. School is voor kinderen echter ook een fijne afleiding van het conflict. Opvallend is dat er bij de meeste kinderen op school weinig aandacht is voor de situatie en wat de kinderen meemaken. De MBO opleiding van Jules (conflict waterschade in Limburg) hield wel rekening met wat hij heeft meegemaakt. Ze gaven hem ruimte om eerder weg te gaan. Uiteindelijk lukte het niet meer en is hij gestopt met zijn opleiding.

Door de ervaringen met de kinderopvangtoeslagaffaire werken Teun en Malika harder om hun studie in één keer te halen. Zij willen niet lang studeren, maar juist snel aan de slag om geld te verdienen. Zo vertelt Teun bijvoorbeeld dat hij niet echt de rust heeft genomen voor een echt studentenleven: *"Ik wilde graag zo snel mogelijk mijn studie afmaken en ik werkte er al naast. Ik hielp thuis nog veel en ik vind het nog steeds moeilijk om geld uit te geven. Want je weet niet waar je het misschien nog voor nodig hebt. Niet per se voor mezelf, maar voor de mensen om me heen. Dat ik hen kan helpen als dat nodig is."* Teun en Malika vertellen ons ook dat als ze de problemen door de kinderopvangtoeslagaffaire niet hadden meegemaakt, ze waarschijnlijk voor een andere studie gekozen hadden. Nu heeft Teun gekozen voor zekerheid, een studie waarbij hij wist dat hij veel geld kon gaan verdienen. En Malika studeert rechten om anderen te kunnen helpen die in vergelijkbare situaties terechtkomen als haar ouders.

Hier zien we dat de omgevingsvoorwaarden *school & vrije tijd* en *zekerheid in de leefomstandigheden* onder druk staan.

4.5 Rapportcijfer voor hun leven

Ondanks de impact die het conflict heeft op het leven en de ontwikkeling van de geïnterviewde kinderen, zijn kinderen blij met hun leven, ouders en vrienden. De meeste kinderen geven hun leven een ruim voldoende (7) tot een zeer goed (9,5).

Het conflict drukt wel duidelijk een stempel. Verschillende kinderen benoemen dat ze een hoger cijfer zouden geven als het conflict er niet was. Dat zien we ook terug bij de kinderen waarbij het conflict inmiddels erkend wordt en aan herstel wordt gewerkt. Zo vertelt Malika (kinderopvangtoeslagaffaire): *"Ik geef mijn leven wel een 8, alles loopt wel goed. Voordat duidelijk was dat mijn ouders gedupeerden waren, was dat een 5 of een 6."*

De implicaties van de stikstofmaatregelen voor boeren

Aukje (14 jaar): 'Het doet zeer dat heit zo'n verdriet en zorgen heeft over het bedrijf'

We wonen hier mooi. Ik, mijn zusje (13 jaar) en onze twee broertjes (6 en 7 jaar) hebben alle ruimte om te spelen. Ook hebben we een zwembad in de tuin! Onze boerderij ligt heel vrij, bij een natuurgebied en een meer.

Mijn ouders zijn vaak druk met de koeien en het bedrijf. Het bedrijf zit al lang in de familie. Pake helpt nog iedere dag. Als oudste kind help ik soms ook. En ik heb eigen schapen die ik verzorg. Nu is heit nog veel drukker. Hij moet ook veel bellen en overleggen over de stikstofmaatregelen die we misschien moeten nemen. Dat blijft maar onduidelijk, en dat is voor ons heel moeilijk.

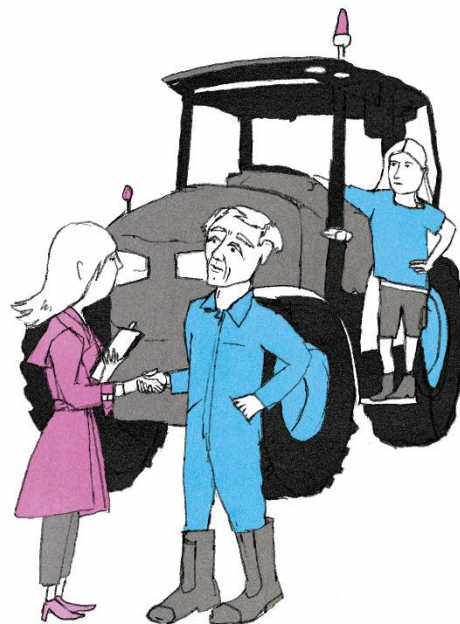
Mijn zusje en ik horen mijn ouders er vaak over praten. Als oudsten horen wij meer dan de jongere kinderen. Heit en mem bespreken ook meer met ons.

Met andere kinderen praat ik eigenlijk niet over de stikstofproblemen en wat dat voor onze boerderij betekent. Sowieso niet op school. Mijn zusje is zelfs de enige op haar school die op een boerderij woont. Soms kan ik me niet zo goed concentreren. Maar vaak is school een fijne afleiding. Met mijn beste vriendin heb ik het er weleens over. Maar we hebben het over van alles, want ik vind het niet leuk om hier altijd over na te denken.

Soms kom ik weleens jongeren tegen die tegen de boeren zijn. Dan probeer ik zo goed mogelijk uit te leggen wat we doen en hoe het werkt. We geven ook rondleidingen op onze boerderij aan mensen die dat willen. We zorgen echt wel goed voor onze dieren. Ik vind het vervelend dat er zo negatief over boeren wordt gepraat. Er zijn zoveel vooroordelen. Ze vertellen in het nieuws niet het hele verhaal.

Als boeren negatief in het nieuws komen, merk ik dat ook aan mijn ouders. Heit wordt er chagrijnig van en mem emotioneel. Heit is afgefallen door alle zorgen. Het doet zeer dat heit zo'n verdriet en zorgen heeft over het bedrijf. Het is ons leven waar het over gaat. Ik wil later ook boer worden, maar ik weet niet of dat kan.

Ik zou willen dat de overheid met mij komt praten, over mijn toekomst. Dat gebeurt nu niet. Terwijl het ons nu wel erg moeilijk gemaakt wordt. Ook zou de overheid met meerdere boeren in gesprek moeten gaan, want elke boer doet het anders. Ze moeten zien hoe het echt gaat.

Informatie over de stikstofmaatregelen en de impact op boeren

Aard van het conflict: *De protestacties van boeren zijn een uiting van het conflict van boerenbedrijven met milieumaatregelen van het kabinet. Hierin speelt de aanpak van stikstof een belangrijke rol. De boeren zijn van mening dat zij onevenredig hard getroffen worden door de milieumaatregelen die het kabinet moet nemen. Zij vinden dat andere partijen, zoals industrie en luchtvaart, eveneens gedwongen moeten worden om maatregelen te nemen om de stikstofuitstoot te beperken.⁴⁷ Het kabinet is van mening dat de landbouw en veeteelt het grootste aandeel hebben in de stikstofuitstoot en dat in deze sector daarom grote stappen gezet moeten worden. Het conflict tussen de boeren en het kabinet kwam in 2019 tot uiting en is in de loop van de tijd verhard.*

Betrokken partijen: *Hoewel de boerenacties zich in principe richten tegen het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit zijn bij de milieu- en stikstofmaatregelen ook de ministeries van Infrastructuur en Waterstaat, Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Economische Zaken en Klimaat, en van Defensie betrokken.⁴⁸*

Hersteloperatie (incl. positie kinderen): *Er is geen sprake van een echte hersteloperatie. De overheid probeert er met de boeren samen uit te komen en het vertrouwen te herstellen. Onder leiding van Johan Remkes is een rapport verschenen met vele adviezen, waaronder een ruimhartige regeling voor vrijwillige uitkoop en samen met de sector een concreet toekomstplan (landbouwakkoord).⁴⁹ Het kabinet volgt deze adviezen op met: 1. De aanpak piekbelasting om de stikstofneerslag fors terug te brengen.⁵⁰ Agrarische bedrijven kunnen vrijwillig kiezen voor extensiveren, omschakelen, innoveren, verplaatsen of stoppen. 2. Een landbouwakkoord waarmee boeren duidelijkheid krijgen over hoe de landbouw er in 2040 eruitziet. Het LTO heeft zich op 20 juni 2023 teruggetrokken uit het landbouwakkoord omdat er onvoldoende stappen gezet werden om boeren en tuinders handelingsperspectief en inkomenszekerheid te bieden.⁵¹ Het kabinet werkt sindsdien aan een eigen beleidsvisie op de toekomst van de agrarische sector. Daarbij zou het conceptakkoord een belangrijke voedingsbron zijn. Het is onduidelijk wat de val van het kabinet op 7 juli 2023 voor gevolgen heeft voor deze beleidsvisie.*

⁴⁷ <https://www.oneworld.nl/lezen/klimaat/waar-gaat-de-stikstofcrisis-over/>

⁴⁸ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/aanpak-stikstof>

⁴⁹ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2022/10/05/wat-wel-kan>

⁵⁰ <https://www.aanpakstikstof.nl/de-stikstofaanpak>

⁵¹ <https://www.lto.nl/lto-stopt-met-landbouwakkoord/>

5 Kinderen over de impact op hun vertrouwen in de overheid

5.1 Negatieve beleving van de overheid

"Het is niet alleen stress voor ouders, maar ook voor het kind. Dat moeten ze zich realiseren." (Fardau, 13 jaar, stikstofmaatregelen)

Bij de meeste conflicten zien we dat het vertrouwen van kinderen in de overheid in meer of mindere mate geschaad is. Niet luisteren, vasthouden aan hun gelijk, geen vertrouwen dat de overheid mensen helpt; dit zijn de reacties van de kinderen in dit project als hen gevraagd wordt hoe ze naar de overheid kijken.

We zien verschillen tussen de kinderen die ook te maken kunnen hebben met leeftijd of temperament. Zo zien we bijvoorbeeld bij de kinderen die we gesproken hebben in het kader van de problemen rondom het kanaal Almelo-De Haandrik dat geen van de kinderen de provincie als aardig of vriendelijk beschouwt. Sophia, het oudste kind dat we in dit verband gesproken hebben, is echter beduidend negatiever in haar beleving dan de jongere kinderen, die op een wat mildere manier aangeven dat de provincie "niet eerlijk is". Volgens Sophia (13 jaar) zijn de mensen van de provincie "*K*** die alleen maar aan zichzelf denken*". Julia van 11 zegt echter: "*De gemeente of de provincie helpen onze ouders niet. Je hoort aan tafel, als mijn ouders het er over hebben, meer slechte dingen over de provincie dan goede. Bijvoorbeeld dat ze zeggen dat het misschien niet door het kanaal komt, maar doordat het huis zo oud is. En dat is niet eerlijk.*"

Maar ook kinderen die minder negatief zijn over de overheid, zoals Jules van de waterschade of Teun van de kinderopvangtoeslagaffaire, zien duidelijke verbeterpunten als zij het over de overheid hebben. Zo vindt Jules dat de overheid beter voorbereid had moeten zijn en tenminste een NL-alert had kunnen verzenden. Teun ziet dat het gedrag van de overheid kinderen ernstig kan beschadigen in het vertrouwen dat zij richting de overheid hebben, al heeft hij daar zelf minder last van. Ook Malika (kinderopvangtoeslagaffaire) merkt dat ze niet blindelings op de overheid durft te vertrouwen: "*Ik vind dat de overheid dit gewoon echt niet kan maken, vooral niet in een rechtsstaat als Nederland. Ik weet niet of dit mij belemmert om overheidsinstanties te benaderen. Daar heb ik nog niet echt mee te maken gehad. Maar het is niet dat ik er zo maar op vertrouw dat het allemaal geregeld wordt.*"

Op de vraag welk rapportcijfer de kinderen de overheid geven, scoort de overheid matig tot slecht, met een gemiddelde van 5,1. Cijfers variëren tussen een 4 en een 7, waarbij het merendeel de overheid een onvoldoende geeft. Hierin maken de kinderen wel onderscheid tussen het heden en de tijd dat het conflict speelde. Zo geeft Malika de overheid een 4 tijdens de kinderopvangtoeslagaffaire omdat ze bleven ontkennen. Nu ze eenmaal iets doen en laten zien dat ze hun best doen, geeft Malika de overheid een 7.

5.2 Gebrek aan contact met 'de overheid'

"Ik vind dat de burgemeester ook naar zijn burgers moet luisteren. De gemeente luistert ook niet echt. Ik heb de gemeente een brief gestuurd over een slootje achter

het voetbalveld waar de bal de hele tijd in terecht komt. Maar daar is niets aan veranderd." (Meindert, 10 jaar, Tata Steel)

Voor alle kinderen is 'de overheid' de partij waarmee het conflict speelt. Zo hebben de kinderen van de kinderopvangtoeslagaffaire minder vertrouwen in de Rijksoverheid ("Den Haag") dan in gemeenten, terwijl de kinderen rondom het kanaal Almelo-De Haandrik vooral negatief zijn over de provincie. Teun van de kinderopvangtoeslagaffaire zegt letterlijk: *Ik heb meer vertrouwen in gemeenten dan in Den Haag. Dat is een te grote afstand.* Voor de kinderen in Wijk aan Zee die te maken hebben met de uitstoot van Tata Steel, betreft de overheid vooral de gemeente. Zij hebben het idee dat de gemeente niets doet, ook niet als het andere issues betreft dan Tata Steel.

Jules uit Valkenburg heeft een heel andere ervaring. Ondanks de stress die zijn moeder ervaart in contact met de overheid, heeft hij er nog steeds vertrouwen in dat de gemeente het goede doet. Hij heeft dan ook niet het idee dat zijn vertrouwen in de overheid of de gemeente geschaad is door wat er in Valkenburg is gebeurd. Belangrijk is dat bij Jules de gemeente, in de hoedanigheid van de burgemeester, langs is geweest bij de mensen met waterschade om te horen wat er speelt. Jules vertelt hierover: *De burgemeester is langs geweest in de straat voor een meet & greet. De burgemeester is erg betrokken en heeft ook overal meegeholpen. De communicatie vanuit de gemeente echter was heel slecht. Zelfs met een liaison kreeg mijn moeder nauwelijks antwoord.*

In andere gevallen echter wordt er vanuit de overheid niet met kinderen gesproken over het conflict dat speelt. De meeste kinderen hebben het idee dat de overheid hen niet echt ziet. De kinderen rondom kanaal Almelo-De Haandrik en de kinderen die te maken hebben met de stikstofmaatregelen, gaven expliciet aan dat het gesprek dat wij met hen voerden, de eerste keer was dat hen er naar gevraagd is. Zo vertelt Aukje als het over de stikstofmaatregelen gaat: *Er is nooit met ons gepraat. Ik weet ook niet of er weleens met mijn ouders is gepraat. Denk het wel.* Ook Julia (verzakkingen kanaal Almelo-De Haandrik) zegt: *De mensen van de provincie hebben nooit met ons gesproken. Pappa gaat soms wel vergaderen en dan is hij weg. De gemeente praat ook niet met ons. Aan onze ouders wordt ook niet gevraagd hoe het voor ons is, niet dat ik weet. Het gaat altijd over het huis en wat er aan gedaan kan worden.*

5.3 Intergenerationele overdracht van visie op de overheid

"Mijn belangrijkste boodschap aan de overheid? Het besef dat er wel degelijk kinderen zijn die het vertrouwen helemaal kwijt raken. Die een totale aversie ontwikkelen tegen overheidsinstanties. En daardoor moeilijk meekomen in de maatschappij." (Teun, 24 jaar, kinderopvangtoeslagaffaire)

Uit de gesprekken met de kinderen blijkt dat ouders – vooral als kinderen jong zijn – zoveel mogelijk proberen het conflict bij kinderen weg te houden. Dit betekent echter niet dat dit altijd lukt. Voor ouders is het een lastige afweging om te besluiten óf en wat ze bespreken met hun kinderen over het conflict. Vrijwel alle ouders zien dat de stress die zij als ouders ervaren door het conflict effect heeft op hun kinderen. Helderheid over wat er aan de hand is kan dan helpen om onrust weg te nemen. Zoals bij het 7-jarige broertje van Julia die angst heeft dat het huis op instorten staat als gevolg van de problemen rondom het kanaal. Praten met kinderen kan dan helpen, zoals Julia ook vertelt over haar broertje: *Ik denk dat ze rekening moeten houden met de kinderen die er ook mee te maken hebben. En dat ze met kinderen moeten gaan praten. En de kinderen in dezelfde situatie bij elkaar brengen. Ik wil ze dan vertellen*

dat Chomper bang is dat het huis instort. En dat er meer kinderen zijn die die gedachten kunnen hebben."

De zusjes Aukje en Fardau die te maken hebben met de stikstofmaatregelen vertellen expliciet dat zij de zorgen van hun ouders meekrijgen. Zeker omdat ze de oudsten in het gezin zijn. Hun ouders praten er ook met hen over, maar voor kinderen blijft het confronterend om de stress bij hun ouders te zien. Aukje vertelt bijvoorbeeld: *"We praten er wel met elkaar over. Over de maatregelen, wat dat betekent, misschien het halveren van onze veestapel. Het bedrijf staat bij natuurgebieden en ligt tegen water aan. Heit is er veel mee bezig. Hij is afgevallen en ook wel meer chagrijnig. Hij heeft stress en zorgen. Dat merk je vooral als boeren weer negatief in het nieuws zijn."*

Ook als kinderen niet precies weten wát er speelt, merken ze wel dát er iets speelt en/of hebben ze te maken met de consequenties van het probleem. Bijvoorbeeld wonen in gestutte woningen of het opgroeien in armoede omdat ouders in de schuldhulpverlening terecht zijn gekomen.

Zowel ouders als andere volwassenen in de omgeving van kinderen vinden het soms lastig dit gesprek met kinderen te voeren. Zeker als het conflict breder speelt in de lokale gemeenschap, zoals het geval is rondom Tata Steel, bij de waterschade in Limburg en rondom kanaal Almelo-De Haandrik. Mensen weten dan van elkaar wie er meer of minder last van heeft, wie wel of niet al gecompenseerd is en/of verschillen van mening over hoe hard en met wie de strijd aangegaan moet worden. In de gesprekken die we gevoerd hebben in Wijk aan Zee werd duidelijk dat de spanningen in de gemeenschap ook hun weerslag hebben over hoe kinderen met elkaar omgaan. Zo vertelt een van de ouders: *"Ook op het schoolplein zie je deze polarisatie al tussen kinderen, die elkaar over en weer beschuldigen ('door jouw ouders heeft mijn vader straks geen baan' vs. 'door jouw ouders en Tata worden het milieu en de gezondheid van mensen hier verpest'). Docenten zouden handvatten moeten hebben om met kinderen over dit onderwerp te praten zonder dat daarbij partijen beschuldigd worden."*

Waterschade in Limburg

Jules (18 jaar): 'Organiseer iets voor mensen, zodat ze kunnen praten over hun ervaringen'

"Ik was thuis tijdens de ramp op 14 juli, samen met mijn moeder en zusje. Mijn vader was nog in het buitenland, waar hij werkt. Mijn moeder woont al haar hele leven aan de Geul. Zij zag dat er hoog water aan kwam. We hebben toen gelijk de auto verplaatst naar een hoger gelegen plek en zandzakken voor de deur gelegd. We hadden wel verwacht dat er water naar binnen zou lopen, maar het werd alleen maar meer en meer. We moesten met veel kracht de voordeur

dichthouden, terwijl ondertussen de kelder helemaal vol liep. Vanuit de tuin liep het water zo de woonkamer binnen.

Ik was echt bang die nacht en heb amper geslapen. De volgende ochtend zagen we dat de brug over de Geul was weggeslagen en dat we vastzaten. We waren helemaal omringd door water. Mijn moeder heeft gebeld om te vragen of we geëvacueerd konden worden. Maar ze zeiden alleen maar "ik geef het door" en ze hebben nooit teruggebeld. Van de burens hoorden we dat het leger zou gaan evacueren, maar dan zou onze hond niet mee mogen. Toen raakte ik echt in paniek en heb ik zelf een plan bedacht om het huis te ontvluchten. We hebben drie rugzakken gepakt en de hond meegenomen en zijn via de muur om de tuin weggekomen. We zijn toen naar vrienden van mijn ouders gereden. Later zijn we nog even terug geweest in ons huis om nog belangrijke spullen op te halen.

We hebben twee weken in een hotel gezeten en daarna een half jaar in een appartement dat mijn moeder gevonden had. De gemeente had vervangende woonruimte geregeld, maar daar stonden geen spullen in. Mijn moeder heeft heel veel met de gemeente gebeld. Ze kreeg op een gegeven moment een eigen contactpersoon daar. Zelf denkt ze dat ze gewoon lastig was. Ze probeerde ook voor mij hulp te regelen, want ik had heel erg veel last van angsten. Maar dat lukte niet: we werden alleen maar doorverwezen en de wachtlijsten waren heel lang. Uiteindelijk heeft mijn moeder voor mij een psycholoog gevonden, maar toen moesten we afwachten of de gemeente dit goed zou keuren en betalen. Uiteindelijk had ik pas na 6 maanden hulp. Die hulp heeft erg geholpen: nu durf ik weer naar buiten als het regent, dat durfde ik eerst niet.

Ik ga op dit moment even niet naar school en werk ook niet; ik werk nu eerst aan mijn eigen herstel. De afwikkeling van de schade aan het huis loopt nog steeds en dat geeft mijn moeder veel stress. Ik denk wel dat de gemeente het goed probeert te doen, maar ze hebben niet gezien dat het zo erg was. Ik heb nog wel vertrouwen in de gemeente. Zelf vond ik de coronamaatregelen moeilijker. Als ik terugkijk, vind ik dat er een NL Alert had moeten afgaan. En later hadden ze ook wel dingen kunnen doen voor ouders met kinderen. Bijvoorbeeld hen trakteren op een bioscoop of een springkussen. Dat zou ouders hebben geholpen, die waren al zo druk met de schade. Of iets organiseren voor mensen die met elkaar willen praten over hun ervaringen met de overstroming."

Informatie over de waterschade in Limburg

Aard van het conflict: *Het conflict dat ontstaan is na de schade als gevolg van de overstromingen in Zuid-Limburg in 2021 betreft vooral de traagheid van de afhandeling en de niet-verzekerbare schade. Hierdoor kunnen inwoners van (Zuid-) Limburg financieel in de problemen komen en in sommige gevallen hun bedrijf verliezen.*

In eerste instantie was de schaderegeling gericht op niet-verzekerbare schade, maar na klachten van inwoners van Zuid-Limburg is er een coulanceregeling getroffen voor schade die in principe wel verzekerd had kunnen zijn. Ook wordt erkend dat er door RVO fouten zijn gemaakt in de afhandeling.⁵²

Betrokken partijen: *De strijd van de inwoners van Zuid-Limburg is deels met hun eigen verzekeringsmaatschappijen maar voor een ander deel met het ministerie van Justitie en Veiligheid.*

Hersteloperatie (incl. positie kinderen): *Direct na de overstromingen in 2021 heeft het Ministerie van Justitie en Veiligheid via de WTS een regeling getroffen om tegemoet te komen aan de schade die inwoners van Zuid-Limburg geleden hebben als gevolg van de overstromingen.⁵³ De WTS wordt uitgevoerd namens het Rijk door de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO), maar ruim een jaar na de overstromingen blijkt uit nieuwsberichten dat inwoners nog altijd bezig zijn om vergoedingen en tegemoetkomingen te regelen.⁵⁴ Naast traagheid bestaat er ook onvrede over de wijze van afhandeling waarbij sprake zou zijn van niet-gelijke behandeling van schademeldingen. Dit heeft geleid tot een herstelactie van de RVO in het voorbeeld van gedupeerden.⁵⁵*

⁵² <https://www.waterschaplimburg.nl/@7016/coulanceregeling-verzekerde-gedupeerden/>

⁵³ <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-fee4e4cd-23f0-4a33-9351-f19556301f5a/pdf>

⁵⁴ https://www.gooieneemlander.nl/cnt/dmf20230119_60844893?utm_source=google&utm_medium=organic;https://eenvandaag.avrotros.nl/item/1-jaar-na-de-watersnood-in-limburg-nog-steeds-geen-compensatie-overheid-laat-gedupeerden-in-de-steek/

⁵⁵ <https://www.verzekeraars.nl/publicaties/actueel/herstelactie-voor-gedupeerden-waterschade-limburg>

6 Conclusies en aanbevelingen

"Veel kinderen worden niet serieus genomen. Mooi dat dit rapport dat wel doet en laat zien wat kinderen meemaken" (Jules, 18 jaar, waterschade in Limburg)

6.1 Inleiding

Dit project zijn we begonnen omdat we in de afgelopen jaren meerdere signalen kregen dat wanneer ouders in conflict zijn met de overheid, dit effect heeft op het welzijn en de ontwikkeling van hun kinderen. Ook hoorden we dat dit invloed had op het vertrouwen van kinderen in de overheid. De vraag die centraal stond in dit project was:

Wat is de impact op het welzijn en de ontwikkeling van kinderen en hun vertrouwen in de overheid als er een langdurig conflict is tussen hun ouders en overheid(sinstanties)?

Hierbij speelden drie deelvragen:

1. Hoe beïnvloedt dit conflict het leven, de ontwikkeling en het perspectief van kinderen en hun vertrouwen in de Nederlandse overheid?
2. Welke kinderrechten komen onder druk te staan als er sprake is van een conflict tussen ouders en overheid?
3. Hoe betrek je kinderen en hun belangen bij dergelijke conflicten en hersteltrajecten?

In dit hoofdstuk beantwoorden we deze vragen op basis van de informatie die we in dit project hebben opgehaald.

6.2 Conflicten belemmeren kinderen in hun welzijn, ontwikkeling en vertrouwen in de overheid

Conflicten hebben grote negatieve impact op het gezinsleven

Effecten op kinderen

Vrijwel alle kinderen die we gesproken hebben, ervaren negatieve effecten van het conflict op hun eigen welzijn en ontwikkeling. Soms maken kinderen zich zorgen over hun eigen gezondheid en de gezondheid van familieleden of kampen zelf met (mentale) gezondheidsproblemen. De negatieve effecten strekken zich verder uit: zo ervaren kinderen weinig zekerheid in hun leefomstandigheden. Zij maken zich bijvoorbeeld zorgen over verhuizen of over hoe hun toekomst eruit komt te zien.

We zien dat het conflict of de gevolgen ervan op verschillende manieren aan kinderrechten raakt.⁵⁶ Voor de kinderen die geconfronteerd worden met stikstofmaatregelen, zoals Aukje en Fardau, is het onder andere hun 'identiteit' die geraakt wordt (art. 8 IVRK): het boerenleven als levenswijze staat op het spel en ook hebben zij last van de negatieve beeldvorming. Veiligheid en gezondheid worden bij meerdere kinderen geraakt door de omgeving waarin ze wonen, zoals bij de kinderen rondom kanaal Almelo-De Haandrik, de kinderen rondom Tata Steel en de kinderen van de waterschade in Limburg (art. 5, art. 18 en art. 24 IVRK). Jongere kinderen, zoals Chomper van kanaal Almelo-De Haandrik, zijn hierbij extra kwetsbaar. En voor

⁵⁶ <https://www.kinderombudsman.nl/system/files/inline/General%20Comment%2014%20BelangvanhetKind.pdf>

vrijwel alle kinderen geldt dat er niet met hen gesproken wordt, wat raakt aan het kinderrecht over participatie (art. 12 IVRK).

De ouder-kind relatie staat onder druk

Eén van de belangrijkste rode draden in dit project is dat alle kinderen aangeven dat hun ouders niet of sterk verminderd beschikbaar zijn voor hen. De conflicten vragen zoveel tijd en energie van ouders dat deze ten koste gaan van de aandacht en interesse voor kinderen. Daarnaast heeft het voor een deel van de kinderen gevolgen voor de positie die zij in het gezin innemen. Sommige kinderen nemen de zorgen van ouders en/of de zorgtaken van ouders over. Ook nemen verschillende kinderen meer verantwoordelijkheid voor het gezinsleven dan dat passend is bij hun leeftijd. In sommige gevallen werd duidelijk dat kinderen erg veel details over het conflict kennen. Al met al belemmeren de conflicten ouders om hun ouderlijke rol op te nemen (art. 5 en art. 18 IVRK). Dit heeft negatieve consequenties voor de continuïteit in de opvoeding, bijvoorbeeld in de structuur en veiligheid die kinderen in het gezinsleven ervaren. Het is bekend dat dit gevolgen kan hebben voor de (adequate) verzorging van kinderen. We zien hier dezelfde dynamiek terugkomen zoals beschreven in het Family Stress Model. Hoe meer stress ouders ervaren, hoe minder zij beschikbaar kunnen zijn voor hun kinderen en hoe groter de negatieve impact hiervan is op het welzijn en de ontwikkeling van kinderen.⁵⁷ In de impact op de ouder-kind relatie zien we direct hoe het conflict raakt aan de emotionele veiligheid die het kind ervaart.

Vermoeidheid en overbelasting bij ouders

Ouders raken moe, moedeloos en overbelast. Hun leven draait om het conflict. Dit leidt tevens tot hiermee samenhangende opvoedvragen. Voor de ouders die we in dit project gesproken hebben, is het een lastige afweging op welke manier – en in welke mate – ze hun kinderen meenemen in het conflict dat speelt. Ouders willen hun kinderen er niet mee belasten, maar willen hen wel informeren over wat er speelt. Vooral omdat het conflict directe gevolgen heeft voor het leven van kinderen: de huizen waarin ze wonen, de financiële situatie, hun toekomst of in het geval van Tata Steel hun gezondheid. Bovendien weten ouders dat kinderen ook veel meekrijgen door wat ze horen uit gesprekken tussen volwassenen. Ouders moeten continu balanceren tussen informeren en afschermen, wat hun ouderrol verzwakt. Ook hier zien we dezelfde dynamiek terugkomen als die volgt uit het Family Stress Model en zien we dat het conflict direct raakt aan artikel 5 en artikel 18 IVRK.

Conflicten beïnvloeden schoolcarrière en het schoolleven van kinderen negatief

Kinderen functioneren minder goed op school

De zorgen en spanningen rondom het conflict hebben ook hun weerslag op het functioneren van kinderen op school en op hun contacten met leeftijdsgenoten. In de gesprekken vertellen kinderen ons over de stress die ze voelen, waardoor ze minder goed in staat zijn zich te concentreren op school of gemotiveerd zijn voor school. Extra begeleiding of zelfs schooluitval zijn concrete consequenties voor deze kinderen. Voor sommige kinderen geldt dat de behoefte aan zekerheid in hun (toekomstige) leven mede bepaald heeft welke vervolgopleiding zij kiezen. Het recht op onderwijs (art. 28 IVRK) komt hiermee onder druk te staan.

⁵⁷ Deater-Deckard, K. (2005). Parenting stress and children's development: Introduction to the special issue, *Infant and Child Development*, 14, 111-115; Masarik, A.S. & Conger, R.D. (2017). Stress and child development: a review of the Family Stress Model, *Current Opinion in Psychology*, 13, 85-90.

Scholen zijn handelingsverlegen als spanningen in de gemeenschap de school binnendringen

Als het conflict leidt tot spanningen in de gemeenschap of in de maatschappij, dan worden kinderen daarmee ook geconfronteerd op school. Kinderen worden aangesproken op het voor- of tegenstander zijn in het conflict dat speelt. Kinderen kunnen dan weinig respect van elkaar ervaren. Voor scholen is het niet altijd eenvoudig om hiermee om te gaan. Vooral ouders maken zich hier zorgen over. Zij zijn bang dat kinderen hierdoor minder veiligheid ervaren op school. Scholen zouden volgens hen kinderen moeten begeleiden in hoe om te gaan met tegengestelde meningen. Aan de andere kant is school voor veel kinderen ook even een plek waar ze los kunnen komen van het conflict en gewoon kind kunnen zijn. Het zoeken en vinden van een balans tussen aandacht besteden aan een polariserend onderwerp en het bieden van rust is een lastige opdracht voor scholen.

Conflicten zorgen voor spanningen in het sociaal leven van kinderen

Contacten met vrienden en leeftijdsgenoten onder druk

Met vrienden, klasgenoten of buurtgenoten praten kinderen meestal niet over het conflict dat speelt. In sommige gevallen speelt schaamte een rol, maar ook willen kinderen soms juist even niet over het conflict praten zodat ze zich er even niet mee bezig hoeven te houden. Voor kinderen die te maken hebben met stikstofmaatregelen omdat ze op een boerenbedrijf wonen, speelt hierbij ook nog mee dat berichtgeving in de media ertoe leidt dat leeftijdsgenoten negatief denken en spreken over het boerenbedrijf. Ook dit heeft gevolgen voor het respect dat kinderen ervaren.

Spanningen in de buurt en op school

Bij een deel van de kinderen die we gesproken hebben, speelt het conflict zich af in een specifieke buurt of gemeenschap. Dit kan leiden tot tegenstellingen. Zoals eerder aangegeven zien we dat in dat soort gevallen spanningen zich uitbreiden naar bijvoorbeeld scholen en het voor kinderen lastiger is om het onderwerp te bespreken met leeftijdsgenoten. Bovendien nemen volwassenen in de omgeving, zoals docenten of medewerkers van de specifieke gemeenten, veelal geen begeleidende rol op zich om deze spanningen wél bespreekbaar te maken. Dit kan maken dat de omgeving als minder veilig door kinderen beleefd wordt.

Conflicten leiden tot een negatieve beleving van de overheid

Kinderen nemen het wantrouwen van hun ouders vaak over

De kinderen die wij gesproken hebben zijn over het algemeen weinig positief over de overheid. Kinderen kiezen hierin veelal dezelfde positie als hun ouders. In dit proces zien we de intergenerationele overdracht van wantrouwen. Dit ontwikkelt zich in de context van hun brede leefomgeving. Als ouders negatieve ervaringen hebben, is dit het referentiekader van hun kinderen.⁵⁸ We zien tevens dat het vertrouwen in de overheid in mindere mate geschonden wordt als deze overheid interesse toont in de belevingswereld van de kinderen. Persoonlijk contact is hiervoor erg belangrijk. Daarnaast kan het vertrouwen hersteld worden als de overheid haar fouten toegeeft en zich inzet om het conflict op te lossen.

⁵⁸ Rothstein, B. (2017). Solidarity, diversity, and the quality of government, in: K. Banting & W. Kymlicka (eds.). The strains of commitment. The political sources of solidarity in diverse societies (pp. 300-326). London: Oxford University Press; Biesta, G.J.J. (2011). Learning democracy in schools and society. Education, lifelong learning and the politics of citizenship. Rotterdam: Sense Publishers.

Met de meeste kinderen is niet gesproken over de impact van het conflict

Bij het merendeel van de conflicten die we bekeken hebben, heeft de overheid – lokaal of landelijk – niet met de kinderen gesproken en daarmee ook geen interesse getoond in hoe de betrokken kinderen het conflict ervaren. Hiermee hebben ze belangen van kinderen ook niet mee kunnen nemen in de hersteloperatie, laat staan dat deze een eerste overweging zijn geweest. Kinderen hebben gedurende de tijd dat het conflict speelt ook geen aanbod tot ondersteuning of hulp gehad. Er zijn geen aanspreekpunten specifiek voor kinderen waar ze aandacht en informatie krijgen. Wat kinderen meekrijgen van de overheid blijft grotendeels beperkt tot wat zij via ouders horen. Vanwege het conflict is dit doorgaans niet positief.

Kinderen ervaren weinig steun van volwassenen en kunnen niet makkelijk voor zichzelf opkomen

De kinderen in dit project lijken weinig hulp en steun van volwassenen te ervaren. Dit zien we ook terug in een bredere maatschappelijke tendens onder kinderen en jongeren in Nederland. In het tweejaarlijks onderzoek van de Kinderombudsman naar het welzijn van kinderen bleek in 2022 bijvoorbeeld dat kinderen weinig positief waren over het voorbeeldgedrag van andere volwassenen (niet hun ouders). Ook duiden de bevindingen van dit tweejaarlijks onderzoek erop dat zij weinig vertrouwen hebben dat volwassenen problemen weten op te lossen.⁵⁹ Zelf invloed uitoefenen en inspraak hebben, wordt kinderen echter niet makkelijk gemaakt. Ze kennen vaak hun eigen rechten onvoldoende en weten niet hoe ze hier aanspraak op kunnen maken. Ze zijn hiervoor afhankelijk van volwassenen. Kinderrechteneducatie op scholen zou hierin moeten voorzien. Helaas is dit niet structureel ingebed in het onderwijs. Alleen als kinderen hun rechten kennen, kunnen ze beter voor zichzelf opkomen. Juist als er moeilijke kwesties in hun leven spelen.

Belangrijke kinderrechten staan onder druk

De overheid handelt bij conflicten onvoldoende in het belang van kinderen

Het is belangrijk dat overheden bij conflicten tussen hen en volwassen burgers de belangen van kinderen zien. Het is de expliciete verplichting van de overheid ervoor te zorgen dat kinderen krijgen waar ze recht op hebben (art. 4 IVRK). Uit de verhalen van de kinderen wordt duidelijk dat dit niet voldoende gebeurt. Ze worden niet gezien als zelfstandige partij wanneer het conflict ontstaat en worden niet meegenomen in gesprekken en herstelregelingen bij de conflicten. Dit terwijl zij hun eigenstandige ervaringen en behoeften hierbij hebben. Deze ervaringen zijn veelal negatief en de impact op de eigen ontwikkeling van kinderen is groot. Kernartikelen uit het kinderrechtenverdrag komen onder druk te staan, zoals het recht op gelijke behandeling (art. 2 IVRK), het recht op leven en ontwikkeling (art. 6 IVRK), het recht van kinderen hun belang een eerste overweging te laten zijn (art. 3 IVRK) en het recht om betrokken te worden bij besluiten over hun leven (art. 12 IVRK). Daarnaast staan specifieke rechten van kinderen onder druk. Zoals het recht op toegang tot informatie (art. 17 IVRK), het recht op gezondheid en gezondheidszorg (art. 24 IVRK), het recht op onderwijs (art. 28 IVRK) en het recht op vrije tijd (art. 31 IVRK). Daarnaast staat ook het recht onder druk van ouders om ondersteund te worden als zij de opvoeding en verzorging van hun kinderen – door wat er speelt – niet meer goed kunnen doen (art. 5 en 18 IVRK).

⁵⁹ De Kinderombudsman (2022). Als je het ons vraagt. Onderzoek naar het welzijn van kinderen in de Nederlandse provincies, rapportnummer KOM010/2022

6.3 Aanbevelingen

"De meeste mensen denken dat kinderen het niet merken of niet weten. Maar dat is niet zo. We weten het heel goed." (Julia, 11 jaar, kanaal Almelo-de Haandrik)

Om het welzijn en de ontwikkeling van kinderen te ondersteunen en het vertrouwen in de overheid te behouden of te herstellen doen wij verschillende aanbevelingen. Deze aanbevelingen zijn gericht op verschillende partijen:

- A. De overheid als onderdeel en/of veroorzaker van het conflict
- B. Gemeenten
- C. Het onderwijs

A. Aanbevelingen voor overheden die onderdeel of veroorzaker zijn van het conflict

De nadruk van deze aanbevelingen ligt op het informeren en laten participeren van kinderen tijdens het conflict en in de hersteltrajecten. Overheden (gemeenten, provincies, ministeries en uitvoeringsorganen) komen hiermee tegemoet aan de rechten van kinderen zoals ze volgen uit het Kinderrechtenverdrag en bewerkstelligen hiermee tevens dat kinderen vertrouwen in overheden hebben en houden, wat bijdraagt aan hun ontwikkeling tot gemotiveerde, democratische (volwassen) burgers.

Aanbeveling 1: Praat met kinderen over hun ervaringen en behoeften in het conflict en laat hun belangen een eerste overweging zijn

Het vertrouwen van kinderen in de overheid om zaken op te lossen kan hersteld worden als kinderen zien dat dingen verbeteren. Als ze het gevoel hebben dat er naar hen geluisterd wordt en dat ze gezien worden (art.12 IVRK). Dergelijke gesprekken bieden tevens de mogelijkheid de belangen van kinderen een eerste overweging te laten zijn, zoals dit volgens de visie van het Kinderrechtencomité dient te gebeuren (art. 3 IVRK).

Aanbeveling 2: Geef kinderen een eigen rol en stem tijdens het conflict en in het hersteltraject

Participatie van kinderen (art. 12 IVRK) in dit soort hersteltrajecten helpt kinderen in hun eigen ontwikkeling omdat zij daardoor meer grip hebben op wat er speelt. Ook helpt het kinderen vertrouwen in de overheid te houden. Hierbij moet wel bij kinderen gecheckt worden of zij willen en kunnen participeren en meedenken over oplossingen. Sommige kinderen willen er liever minder bij betrokken zijn omdat ze er anders over gaan piekeren. Ook is essentieel om kinderen te voorzien van relevante en neutrale informatie over wat er speelt in het conflict (art. 17 IVRK).

Aanbeveling 3: Voer vóór de implementatie van een hersteltraject een kinderrechtentoets uit

Een CRIA of Kinderrechtentoets kan betrokken partijen helpen om zicht te krijgen op de rechten en belangen van (groepen) kinderen die betrokken zijn bij het betreffende conflict. En om de belangen van kinderen een eerste overweging te laten zijn (art.3 IVRK). Dit kan bijdragen aan het voorkomen dat problemen ontstaan, omdat er al zicht is op de knelpunten en behoeften die voor (groepen) kinderen spelen.

Aanbeveling 4: Wees als overheid proactief, eerlijk en duidelijk

Een proactieve houding van de overheid is bij dit soort conflicten belangrijk voor kinderen. Voor henzelf is de stap naar een overheidsinstantie vrij groot

en deze stap zullen ze niet snel nemen. Zeker als ze niet het gevoel hebben daar gehoord te worden. Wees eerlijk over de (on)mogelijkheden van de overheid in het conflict. Beloftes doen die niet nagekomen kunnen worden, versterken het idee van een oneerlijke overheid.

Face to face contact met kinderen is het meest waardevol. Als het voor overheden niet mogelijk is bij de betreffende gezinnen langs te gaan kan een brief sturen, met de nodige informatie en/of instanties waar kinderen terecht kunnen, al helpend zijn. Voorbeelden hiervan zien we al op andere gebieden, bijvoorbeeld in de brief die 17-jarigen krijgen over wat ze moeten regelen als ze 18 jaar worden. Of de brief die kinderen uit groep 8 kregen tijdens de coronamaatregelen. Laat kinderen in ieder geval merken dat ze gezien worden.

B. Aanbevelingen voor gemeenten

Gemeenten spreken we aan op hun zorgplicht voor inwoners die het moeilijk hebben. Ook wanneer zij als gemeente zelf een rol spelen in het conflict is het belangrijk dat zij oog houden en zorg dragen voor het welzijn en de ontwikkeling van kinderen. Dit behelst ook, waar nodig en gewenst, ondersteuning van ouders in hun ouderrol.

Aanbeveling 1: Breng kinderen in contact met lotgenoten

Kinderen willen graag contact met leeftijdsgenoten die met dezelfde problemen te maken hebben. Dit geeft hen de mogelijkheid hun ervaringen en gevoelens te delen. Begeleiding hiervan door neutrale en professionele volwassenen is een pre, zeker daar waar conflicten ook leiden tot spanningen in de gemeenschap. Dit kan bijvoorbeeld via een speciale inloopplek of een aanspreekpunt op scholen, buurtcentra of via jongerenwerk. Deze inloopplekken bieden kinderen ook de mogelijkheid om op een laagdrempelige manier hulp te vragen.

Aanbeveling 2: Zoek ouders die in conflict zijn met een overheidsinstantie op en vraag hen wat zij nodig hebben

Ouders kunnen volledig in beslag genomen worden door het conflict. Dit kan ertoe leiden dat zij de opvoeding als zwaarder ervaren. Enerzijds hebben ze simpelweg minder tijd voor hun kinderen en anderzijds moeten ze constant afwegen wat ze kinderen wel of niet vertellen. Dit kan leiden tot spanningen. Gemeenten kunnen actief inzetten op een laagdrempelig aanbod om deze ouders te ondersteunen. Essentieel hierbij is dat ouders gevraagd wordt wat *zij* nodig hebben. Het conflict kan immers geleid hebben tot een wantrouwende houding richting overheidsinstanties.

C. Aanbevelingen voor het onderwijs

Onderwijsinstellingen zijn bij conflicten tussen gezinnen en overheid geen partij, maar kunnen wel een belangrijke rol spelen in het ondersteunen van kinderen. Bovendien hebben zij, middels burgerschapseducatie, een belangrijke rol om kinderen te leren over hun rechten en over hoe een democratische rechtsstaat werkt. Om deze reden hebben we ook een tweetal aanbevelingen geformuleerd die gericht zijn op het onderwijs.

Aanbeveling 1: Leer kinderen op te komen voor hun rechten en besteed aandacht aan polarisatie tussen kinderen

In burgerschapslessen wordt aandacht besteed aan hoe een democratie werkt. Dit biedt niet alleen een kans voor kinderen om te leren over

democratie, maar ook over hoe zij zelf inspraak kunnen hebben en invloed kunnen uitoefenen op hun leven. Daarnaast bieden deze lessen een uitgelezen kans om kinderen te leren over hun (kinder)rechten. Als de spanningen in de gemeenschap de school binnendringen is het belangrijk met kinderen hierover te praten. In dit soort situaties heeft de school ook een belangrijke taak in het ondersteunen van kinderen om goed met polariserende onderwerpen en elkaar om te gaan.

Aanbeveling 2: Vraag kinderen wat zij nodig hebben

Onderwijsinstellingen kunnen kinderen in hun klassen hebben die te maken hebben met een conflict tussen ouders en de overheid. Leerkrachten, mentoren of vertrouwenspersonen kunnen met deze kinderen in gesprek gaan. Van belang hierbij is dat het gesprek zich richt op wat zij nodig hebben en hoe kinderen daar op school aandacht aan willen besteden. Immers, niet alle kinderen willen op school bezig zijn met het conflict; soms ook juist helemaal niet.

Bijlage 1: Leidraad interviews met kinderen

Introductie: uitleg over het werk van de Kinderombudsman, de vertrouwelijkheid van de interviews en het gebruik van pseudoniemen

Algemeen

- Jij en je familie hebben een heftige gebeurtenis meegemaakt: [*probleem noemen dat speelt*]. Kun je daar iets meer over vertellen?
 - o Wat is er gebeurd?
 - o Hoe heb jij dat ervaren?
 - o Hoe gaat het nu met jou en je familie?

Schadeafhandeling / hulp die ouders nodig hebben maar niet krijgen

- Er is schade aan huis/bedrijf/winkel van je ouder(s). Of jullie hebben nu hulp nodig bij XX.
 - o Wat merk jij hiervan?
 - o Is er iemand die jullie gezin of jouw ouders helpt?
 - o Welke invloed heeft de schade aan XX op jouw ouders?
 - o Welke invloed heeft de schade aan XX jou?

Ontwikkeling kind

- Omgevingsvoorwaarden uitvragen om impact op ontwikkeling vast te stellen.
 - o Thuis
 - o School
 - o Vrienden/vrije tijd
 - o De buurt/andere volwassenen
 - o Zekerheid/vertrouwen
 - o Rapportcijfer voor het leven

Vertrouwen in overheid

- Je ouders zijn erg druk met het regelen van allerlei zaken en lopen hierin vast. Of je ouders zijn erg druk om de schade vergoed te krijgen.
 - o Hoe kijk je daar tegenaan?
 - o Wat merk je hiervan?
 - o Wat vind je nu van de hulp die jullie van de overheid krijgen?
 - o Heb je je mening ergens kunnen geven over het herstel?
 - o Is jou gevraagd wat jij nodig hebt?
 - o Wat vind je van de overheid in algemene zin?
 - o Als je 10 jaar in de toekomst kijkt, hoe denk je dat je dan naar de overheid kijkt?
 - o Welk rapportcijfer zou je de overheid geven? Waarom?
 - o Wat zou jij, of kinderen/jongeren in jouw situatie, volgens jou nodig hebben van de overheid?

Afsluiting: zijn er nog punten die we niet gevraagd hebben?

kinder ombudsman

Dit is een publicatie van de
Kinderombudsman

September 2023

www.kinderombudsman.nl